

Missionshusene – om baggrunden for deres opførelse

Af Kurt E. Larsen

Den pietistiske vækkelse i 1700-tallet havde ført til dannelser af særlige grupper af troende, der flere steder fik særlige lokaler eller huse til brug for konventiklerne. I København havde Brødremenigheden således deres sal i Stormgade fra 1783-1918. Et andet af disse tidlige »missionshuse«, emissærhuset i Skjern, fik betydning gennem årtier men arbejdet blev standset af myndighederne i 1846, midt i kampene om den gudelige forsamlingsbevægelse¹.

Få år efter gav grundloven helt anderledes muligheder for det frie kirkelige initiativ og – efter en sen start – blev der i de følgende årtier opført henved tusind særlige huse i Danmark til decideret kirkelige formål indenfor – eller på kanten af – den danske Folkekirke². I daglig tale endte de med at blive benævnt missionshuse. Disse missionshuse kom til at spille en stor rolle i det frivillige kirkelige arbejde i landet, og gør det til dels stadig, selvom mange af husene nu er nedlagte. Til trods for betydningen af disse huse er det meget begrænset hvad der kirkehistorisk er skrevet om disse huses historie og aktiviteter. Der foreligger ganske vist en række jubilæumsskrifter, der beskriver enkelte danske missionshuses historie mere eller mindre omfattende, men de fleste huse er ikke beskrevet på den måde og kun lidt er skrevet mere overordnet og generelt om missionshusenes baggrund og historie. Missionshusenes

-
1. En lille oversigt er givet i artiklen »Missionshuse i Danmark før Indre Mission« i *Indre Missions Tidende (IMT)* 1935, p. 386, 399, 410, 425 f., 434. – Om hernehuternes arbejde i de enkelte jyske sogne, se de grundige beskrivelser i værket: *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede v. A. Pontoppidan Thysen* (udg.), bind IV, p. 138 ff., København 1967 og bind V, København 1970, p. 30 ff. Om Brødremenighedens arbejde i København, se bind I, p. 18-29.
 2. Den eneste danske frikirke, der mig bekendt har brugt navnet »missionshus« om deres egne bygninger, er Det Danske Missionsforbund, der også lå ret tæt på Folkekirken. Det er derfor ikke et heldigt anvendt ordvalg, når Kulturstyrelsen under Kulturministeriet indbefatter både baptistkirker og katolske kirker under betegnelsen Missionshuse i deres rapport: »Bornholmske missionshuse«, Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet, Temagennemgang 2001. Det er iøvrigt påfaldende, at store danske leksika, bl.a. *Encyklopædien*, slet ikke har nogen artikel om missionshuse og derfor heller ikke nogen definition af betegnelsen.

samlede historie er ikke skrevet, og det vil også kræve omfattende lokalhistoriske studier. Opgaven ville dog være vigtig nok, kirkehistorisk set, for missionshusene er opstået på meget forskellige baggrunde. Studier af den »lille« lokale kirkehistorie ville kunne kaste nyt lys over den »store« nationale kirkehistorie.

I nærværende artikel skitseres nogle hovedpunkter i baggrunden for missionshusenes opførelse, internationalt som nationalt, hvorved det vil fremgå hvor forskelligtartede de kirkelige forhold i landets regioner kunne være – og også hvor forskelligt man tænkte indenfor de grupper, der ønskede at opføre missionshuse. Som det fremgår af tabel 2 nedenfor lå den største missionshusbyggeperiode i årene 1890-1930, og i denne artikel er det derfor også denne pionertid, der fokuseres på. Efter 2. verdenskrig er der fortsat bygget enkelte missionshuse, men der er nedlagt flere og de nye kirkelige forhold med mulighed for at bygge menighedshuse i tilknytning til kirker og menighedsråd har ændret vilkårene for missionshusene. Denne nyere udvikling ligger uden for denne artikels rammer.

Der vil i artiklen blive gjort rede for, hvorfor de danske missionshuse må deles op i mindst fem grupper ud fra deres kirkelige tilhørsforhold – og hvordan disse grupper er spredt meget forskelligt ud over landet. Artiklen fokuserer særligt på den største af disse grupper: De ca. 80% af Danmarks missionshuse, der er tilknyttet Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark (IM), og det påvises ved eksempler fra disse huse, at missionshusene havde en ret forskellig baggrund: Ofte er de opstået ud fra et konkret pladsbehov for søndagsskolen, ofte på grund af et lokalt kirkeligt konkurrenceforhold – ofte på een eller anden måde som en folkekirkelig forpost i et lokalområde. Der er aldrig tidligere lavet en fortegnelse over alle missionshuse med tilknytning til IM, men jeg bygger på en liste, som jeg har udarbejdet over Indre Missions missionshuse – opdelt efter amt / kommune / sogn med opførselsår for det første missionshus på lokaliteten.³

3. Kilderne hertil. Listen er samlet ud fra flere forskellige kilder:

- a) For mange sognes og missionshuses vedkommende er der en mængde oplysninger at finde i P. Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie, I-IX, Kbh. 1949ff, men værket er behæftet med mange trykfejl, og for nogle sognes vedkommende mangler oplysninger om missionshusene helt. Derfor er værkets oversigter over missionshuse i hvert provsti hverken fuldstændige eller troværdige. Dansk præste- og sognehistorie, Haderslev stift, (udg. A. P. Thyssen), Århus 1977ff, fuldender Nedergaards værk.
- b) En vigtig kilde er Indre Missions Tidende (IMT), der gennem årene har bragt mange oplysninger om missionshuse. I begyndelsen bragtes der heri årligt oversigter

1) De danske missionshuse i tal

De danske missionshuse udgør ikke nogen homogen størrelse. De må alene ud fra deres tilhørsforhold deles op i fem hovedgrupper: Een frikirke, tre folkekirkelige missionsforeninger og private, lokale folkekirkelige grupper ejede og drev missionshuse. Det drejer sig om frikirken Det Danske Missionsforbund (DMF) fra 1888, hvis bygninger først omkring Anden Verdenskrig skiftede betegnelse fra missionshuse til kirker⁴. De tre folkekirkelige missionsforeninger er IM fra 1861, Luthersk Missionsforening (LM) fra 1868 og den fra LM udskilte Evangelisk Luthersk Missionsforening (ELM) fra 1889 /1892. Da DMF, LM og ELM er forholdsvis små og velorganiserede bevægelser er det lettest at danne sig et overblik over disse bevægelsers missionshuse gennem tiderne⁵.

over alle missionshusene; efterhånden dog kun løseligt om deres antal. Det afspejler IM's decentrale karakter, at omkring hvert tredje missionshus overhovedet ikke er blevet nævnt i IMT.

- c) I IM's foreningsarkiv i Fredericia findes der ejendomspapirer på de af foreningen ejede huse samt dem, der fornyligt er afhændede. Dette vigtige materiale er benyttet, men det kan ikke bruges til at opfange de missionshuse, der aldrig er blevet foreningens ejendom. I bestyrelsesprotokollerne med tilhørende bilag findes der et meget omfattende materiale vedrørende missionshusene, men dette vigtige materiale, der vil kunne fortælle meget om livet indenfor rammerne, er endnu ikke gennemgået.
 - d) Om IM's missionshuse har Louis Blauenfeldt tidligt skrevet flere populære oversigter, se fx. IMT 1916, p. 34.45.57.70f., IMT 1926, p. 54f. 606f. Han har også i 1925 lavet et upubliceret manus om missionshusene (IM's arkiv). Standardværkerne om IM's historie: L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, København 1911, og P. Holt: Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark 1861 -1961, København 1961ff. og Larsen 1986 rummer også en del oplysninger. Hertil kommer festskrifter, der kan være gode kilder til lokale huses historie og udvikling, men som desværre ofte er meget kortfattede og som også kun findes i begrænset omfang.
- På basis af disse kilder er listen udarbejdet. Et nærmere lokalhistorisk arbejde vil kunne fjerne de sidste spørgsmålstegn og måske endda føje enkelte nye missionshuse til. Jeg planlægger at offentliggøre listen ved en senere lejlighed.
- 4. For Det Danske Missionsforbund, se: Rasmussen 1963 og Rasmussen, H.: Med glædesbud – Det danske Missionsforbund gennem 100 år, 1888-1988.
 - 5. For Luthersk Missionsforening er der lavet et samlet overblik over foreningens huse, i: På Ordets grund, Luthersk Missionsforening 1868-1968, Thorngreen 1968, p. 70. Via foreningens kontor i Hillerød har jeg fået opdateret listen. For Evangelisk Luthersk Missionsforenings vedkommende kan benyttes: Med Gud og hans venskab – bogen om Evangelisk Luthersk Missionsforening 100 års virksomhed i Danmark, (red. A. Storgaard-Andersen), Rønne 1992.

Mindre enkelt er det med IM, der nok på landsplan var organiseret, men som alligevel havde meget præg af at være en folkelig og decentral bevægelse – en organisationsform, der er glimrende beskrevet af historikeren Henning R. Lauridsen⁶. Ofte var der tale om en glidende overgang mellem »private« missionshuse og IM's missionshuse, idet IM's missionshuse typisk opførtes for lokale midler og først tilskødtes til landsforeningen, når de var gældfri. Derfor var mange, muligvis de fleste, af IM's missionshuse »private« i kortere eller længere perioder, men hvor disse huse i alle andre henseender regnedes som IM's missionshuse – også forud for tilskødningen – regnes de i denne artikel med til gruppen af huse, der er knyttede til IM. Det samme gælder privatejede missionshuse, der arbejdede som andre IM-missionshuse, lokalt regnedes som IM's missionshuse og var indviede dertil. Også sådanne er taget med under IM-huse i tabel 1 – selvom de aldrig blev ejede af IM.

Ofte var det genstand for lokal debat, om et missionshus skulle forblive privat eller tilskødes til IM, og resultatet blev forskelligt. Dragør missionshus var bygget som selvejende institution af »Kirkelig Forening for Mænd og Kvinder i Dragør af 23. Januar 1898«, og kunne ifølge vedtægterne »ingen Sinde overdrages til andre kirkelige eller kristelige Institutioner, det være sig offentlige eller private«⁷. Det forekom også, at missionshuse undervejs skiftede tilknytning og siden blev drevet af en anden forening – i disse tilfælde placeres huset i tabel 1 i den gruppe, hvortil det endte med at have tilknytning⁸.

Sværest er det at få overblik over de private folkekirkelige grupper, der har opført og drevet missionshuse på lokalt plan. Lokale forhold har nogle steder betydet, at et missionshus havde tilknytning til flere af de ovennævnte missionsforeninger – og måske netop af den grund forblev på lokale, private hænder. Det vil kræve en større lokalhistorisk indsats

6. Lauridsen 1986, især p. 154ff. Også Schou 1987, p. 25.117, har en god beskrivelse af de organisatoriske forhold i IM.

7. IMT 1898, p. 768. IMT 1926, p. 55.

8. Et missionshus i Skotterup ved Øresund gik fra LM til IM, (IMT 1894, p. 291 IMT 1897, p. 736 Nedergaard, Københavns stift, p. 425); i Sønderjylland blev et privat IM-hus gradvist til et LM-hus (L.V. Høst: »Det ene fornødne« – Nordslesvigsk Indre Mission og det Gamle Budskab 1880-1945, p. 95). Ifølge Brodersen: Zion 1945, var det et rent tilfælde at missionshuset ikke blev tilskødet IM: IM's formand udeblev fra et aftalt møde og så stilledes overdragelsessagen i bero! Som det vil fremgå nedenfor forekom det, at huse med tilknytning til IM siden sluttede sig til DMF. Da ELM opstod ved en splittelse i LM, skiftede flere missionshuse tilknytning ved den lejlighed.

at udarbejde en komplet liste over sådanne private missionshuse, og derfor er det ikke muligt at lade tal for gruppen af »private, lokale« missionshuse indgå i tabel 1 nedenfor. Med til denne gruppe vælger jeg også at regne det missionshus, der tilhørte udbrydergruppen Det Gamle Budskabs Indre Mission. Denne bevægelse var ganske vist ikke helt lokal, for den havde kontakter i mange sogne, men kun eet sted fik bevægelsen opført eget missionshus (Roum i Himmerland)⁹.

De fem hovedgrupper af missionshuse var ikke spredt ligeligt ud over det danske land, og ofte var der tale om flere konkurrerende missionshuse i samme by/sogn. I Skjern fandtes tre forskellige missionshuse tilhørende de tre folkekirkelige missionsforeninger og i Agerskov i Sønderjylland var IM, LM og DMF repræsenterede med hver deres missionshus. I Rønne fandtes 4 missionshuse tilhørende de nævnte grupper: LM (1869), IM (1886), DMF (1891), ELM (1899). I København var alle grupper repræsenterede med missionshuse, men iøvrigt fik Københavns kirkeliv et særligt præg gennem Kirkefondets arbejde og Henry Ussings kirkesyn, der af principielle grunde lagde op til, at missionshuse/ menighedshjem skulle organiseres og drives anderledes end normalt var for IM's huse¹⁰.

Opdelt efter de fra 1970 gældende amtskommunale grænser ser fordelingen af missionshuse således ud:¹¹

9. Nedergaard, Viborg stift, p. 169.

10. Se den principielle debat herom mellem Henry Ussing, Vilhelm Beck m.fl. IMT 1890, p. 154ff. 201ff. 217ff. 247ff. Det komplicerede forholdene i hovedstaden yderligere, at grænserne mellem Københavns IM's og IM's »territorium« var omdiskuterede. I denne artikel er Københavns IM's missionshuse regnet med i IM-listen.

11. De få steder, hvor IM sammen med LM ejede missionshuse regnes husene i denne artikel med i såvel listen over IM's som LM's huse.

Optællingen bygger på antallet af missionshuse, der i et kortere eller længere tidsrum har været i det pågældende område, og den fortsat pågående proces med at opføre og nedlægge missionshuse gør, at man ikke kan slutte, at der i 1970 eller på noget tidspunkt har været netop dette antal missionshuse i brug i amtet. Når indbyggertallet i amtet pr. 1970 og »indbyggere pr. missionshus« anføres, tjener det således kun til at illustrere den meget uensartede geografiske spredning af de danske missionshuse.

Hvor der åbenlyst er tale om, at et nyt missionshus erstatter et gammelt i samme lokalområde regnes de to missionshuse som eet. Det samlede antal faktiske bygninger vil altså være større end det fremgår af tabellen.:

Tabel 1: De danske missionshuse, opdelt efter tilknytningsforhold og amter

Amt	Mis- sionshuse tilknyttet IM	Mis- sions- huse til- knyttet LM	Mis- sions- huse til- knyttet DMF	Mis- sions- huse til- knyttet ELM	<i>i alt fra de 4 grupper</i>	<i>Folketal 1970</i>	<i>Indbyg- gere pr. missions- hus</i>
Bornholm	22	13	2	14	51	47.648	934
København (Kbh. + Frede- riksberg komm. + Kbh Amt)	21	5	2	1	29	1.342.797	46.303
Frederiksborg	30	12	3	1	46	254.975	5.543
Storstrøm	43	3	2	0	48	252.055	5.251
Roskilde	14	0	1	0	15	149.906	9.994
Vestsjælland	90	2	1	0	93	257.443	2.768
Fyn	55	1	0	0	56	431.707	7.709
Sønderjylland	34	12	1	0	47	237.749	5.058
Ribe	56	7	3	0	66	197.326	2.990
Vejle	77	1	0	0	78	305.234	3.913
Århus	101	3	3	0	107	527.243	4.928
Viborg	110	0	3	1	114	220.685	1.936
Ringkøbing	138	12	0	4	154	240.698	1.563
Nordjylland	154	2	13	0	169	455.690	2.696
<i>i alt</i>	945	73	34	21	1073	4.921.156	4.586

Den geografiske spredning er bemærkelsesværdig: Bornholm skiller sig ud fra resten af landet ved at have væsentligt flere missionshuse end folkekirker, og ved at LM + ELM her tilsammen har flere missionshuse end IM. ELM er et overvejende bornholmsk fænomen, mens LM uden for hjemøen har sine styrkepunkter i Frederiksborg, Sønderjylland og Ringkøbing amter. DMF har sin højborg i Nordjylland, mens IM er mest landsdækkende og stort set er den eneste forening med missionshuse i Roskilde, Vestsjælland, Fyn, Vejle og Viborg amter.

Tabel 2: Indre Missions missionshuse – anført efter amt og årti for opførsel af første huse.

	Born- holm	Kbh	Fr. borg	Stor- strøm	Ros- kilde	Vest- sjæl.	Fyn	Sr. Jyl- land	Ribe	Vejle	År- hus	Vi- borg	Ring- k.	Nord- j.	Ialt
1870- 79	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	3	0	0	3	9
1880- 89	2	1	0	3	1	10	11	0	7	18	11	12	21	6	103
1890- 99	10	9	11	18	5	34	15	7	18	24	28	33	54	57	323
1900- 09	4	5	7	6	4	25	19	10	11	15	25	31	31	28	221
1910- 19	0	3	1	7	2	4	5	3	11	3	11	11	8	22	91
1920- 29	3	3	7	2	1	7	4	4	6	7	15	14	10	19	102
1930- 39	1	0	2	3	0	3	1	3	0	3	2	2	4	6	30
1940- 49	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	4	4	4	15
1950- 59	2	0	1	0	0	0	0	2	3	1	1	2	1	3	16
1960-	0	0	0	0	0	0	0	4	0	2	0	0	2	0	8
??	0	0	1	4	1	6	0	0	0	1	4	1	3	6	27
Ialt	22	21	30	43	14	90	55	34	56	77	101	110	138	154	945

2) Missionshusenes internationale baggrund

Danmarks missionshuse må ses som et led i en international strømning. Fra starten af 1800-tallet var der vækkelser i forskellige protestantiske kirker, og overalt var det et kendetegn ved disse bevægelser, at de udmøntede sig i frivillige kirkelige initiativer og dannelser af selskaber og missionsforeninger. I vore nabolande var man begyndt at indrette huse som rammer om foreningsarbejdet, og ikke længe efter religions- og forsamlingsfriheden i Danmark i 1849 blev denne mulighed også taget i anvendelse i Danmark. Nogle af de mest nærliggende udenlandske inspirationskilder til de danske missionshuse var følgende:

a) *De norske bedehuse*. I intet andet land har de frivillige kirkelige organisationers huse spillet så stor en rolle i kirkelivet som i Norge, hvor der var talrige »bedehuse« med stor indflydelse. I Skien fik man i 1850 det første hus med navnet bedehus, men forud for dette var der andre huse, der tjente et tilsvarende formål – under navne som »samlingshus«, »forsamlingshus«, »missionshus« eller »opbyggelseshus«¹². Navnet bedehus slog dog igennem, og i tiden efter 1850 opførtes mange bedehuse, således at der var rig mulighed for at blive inspireret deroppefra. Det kan også have været tilfældet i Vendsyssel, hvor der var tætte personlige relationer mellem IM-folk og norske vækkelseskredse – i Horne ved Hirtshals opførtes landsdelens første missionshus allerede 1875, og flere af de ledende IM-folk i landsbyen havde tætte relationer til Norge¹³. Det har derimod ikke været muligt at påvise links mellem de norske bedehuse og de første danske missionshuse i Østjylland nogle år tidligere, og hverken med hensyn til navn, organisationsform eller aktiviteter synes de norske bedehuse generelt at have inspireret de danske.

b) *De svenske missionshuse*. I Sverige begyndte man tidligt at opføre missionshuse, og i 1860'erne var de danske kirkelige forbindelser til Sverige ret tætte. Luthersk Missionsforening skyldte i vid udstrækning den svenske missionsleder C.O. Rosenius (1816-1868) sin eksistens og (lav)kirkelige position. Også IM havde en svensk forbindelse. Som et led i skandinavismen var der også fællesnordiske kirkemøder og missionsmøder i 1860'erne og ved een af disse anledninger deltog den unge pastor Vilhelm Beck, der sugede til sig af indtrykkene fra nabolandet. I sin beretning nævner han eksistensen af de svenske missionshuse¹⁴. Han kan ikke have mødt den slags tidligere, og nogen afstand til dem lægger han ikke. Da IM under hans ledelse begyndte at opføre missionshuse få år senere, er det nærliggende at forestille sig en sammenhæng med, hvad han havde set i Sverige.

c) »*Chapels*« og »*Mission Halls*« i Storbritannien. Det må have hørt til den almene viden i IM-miljøerne – i det mindste blandt præsterne –

12. Bedehuset – Rørsla, bygda, folket, (red. O. Agedal), Oslo 1986. Aarflot, A.: Norsk Kirkehistorie II, Oslo 1967, p. 269.286.388f.477 O. Rudvin: Indremisjonsselskabets historie, bind I, Oslo 1967, p. 168. 173. 222ff. Om den nyeste forskning i norsk bedehusliv, se Olaf Aagedals disputats: Bedehusfolket – ein studie av bedehuskultur i tre bygder på 1980- og 1990-talet, Trondheim 2003.

13. Schou 1987, p. 37.

14. IMT 1864, p. 47: »Rundt om i Landet har man bygget Missionshuse, hvor Missionsmøderne holdes, og en Mængde Kolportører udsendes ...«.

at der i Storbritannien var talrige »chapels«, hvor mennesker mødtes om vækkelsesforkyndelse og mission. Fra 1600-tallets puritanere, fra den metodistiske vækkelse i 1700-tallet og igen fra den nye evangelikale vækkelse efter 1800 gik en strøm af mennesker ud af »Church« og blev »Chapel«. Tilslutningen til »Chapels« var så stor, at henvend halvdelen af kirkegængerne på de britiske øer søgte til »chapel« i stedet for til »church« i midten af 1800-tallet¹⁵.

Det kan ikke udelukkes, at disse britiske forhold på en bagvendt måde har spillet ind i Danmark: Klar afstand til en britisk-lignende udvikling lagde man i IM, hvor Beck i IMT advarede ideligt mod allehånde frikirker. Ved at gå ud af statskirken i England havde metodisterne mistet deres kraft, hævdede han – med slet skjult advarsel til sine danske læsere om ikke at gå i englændernes fodspor¹⁶. Frygten for britisk frikirkelighed kan også have ligget bag IM's ønske om at få hånd i hanke med de lokale missionshuse. Ikke en lokal bestyrelse, men den fælles landsbestyrelse skulle have kontrol med husene, for landsbestyrelsen havde et flertal af præster, således at missionshusene på den måde formodedes at forblive på folkekirkelig grund.

Også i LM kunne det være fristende at tænke på en vis engelsk inspiration. Da P. C. Trandberg udtrådte af folkekirken i 1863 og startede sin frimenighed på Bornholm, byggede han »kapeller« (britisk inspireret navn?), og da hovedparten af hans tidligere tilhængere vendte tilbage til folkekirken i 1868 og dannede LM, skiftede »kapellerne« navn til »Missionshuse«¹⁷. Selve ordvalget kunne hænge sammen med engelsk inspiration. I de hastigt voksende engelske storbyer blev der i 1800-tallet ikke bare bygget mange kirker, men også mange »Mission Halls«, hvorfra man fra kirkernes side ville nå ud til storbyens folk gennem et vidtforgrenet arbejde. Disse huse var tænkt som supplement til kirkerne, ikke alternativer som »chapels«. »Mission halls« havde altså en tilknytning til de engelske kirker, der svarede nogenlunde til den tilknytning til folkekirken, som de danske missionshuse var tiltænkt. Disse engelske »mission halls« kan således muligvis også have inspireret til det navn som de danske huse fik.

15. Christensen-Göransson, *Kyrkohistoria III*, Lund 1976, p. 355. D. Bebbington: *Evangelicalism in modern Britain*, Grand Rapids 1992, p. 107ff.

16. Larsen 2001, p. 44ff. 151ff. 236ff.

17. Se sprogbrugen i festskriftet »Luthersk Missionsforening« 1922, fx. p. 38.131.

3) Ordet »missionshus« og dets danske historie

I Danmark blev det betegnelsen »missionshus«, der slog igennem, og ikke som i Norge »bedehus«.

Det har også en særlig dansk baggrund: Et hus i Tårnbæk ved Øresund blev indrettet til frivilligt kirkeligt arbejde. Sognepræst Bone Falch Rønne brugte det til bibellæsninger og i dette hus blev DMS stiftet i 1821. Det kaldtes »Haabet« eller simpelthen »Bedehuset«, siden »Taarbæk Bede- og Skolehus«. Imidlertid fik han af kancelliet forbud mod at kalde det et bedehus, og derfor skulle man kalde det »Tårnbæk skole«¹⁸. »Bedehus« var tilsyneladende et navn, som enevældens myndigheder forbeholdt officielle bygninger; det kendes bl.a. fra bedehuset fra 1730 i Emmerske ved Tønder¹⁹. Denne sprogbrug fortsatte efter 1849, hvilket fremgår af et eksempel fra Århus. Efter at nogle i 1890'erne havde lejet en »missionssal« i Århus' nordlige udkant, blev denne indviet af biskoppen i 1895 til »bedesal« i stedet; i 1913 blev dette »bedehus« indviet til »kirke«, så sakramenterne kunne forvaltes deri, og siden blev huset erstattet af den nuværende Christianskirke²⁰. En undtagelse fra reglen om at »bedehus« i Danmark betegner en officiel folkekirkelig bygning, udgjorde det, da der i Sandvig på Bornholm i 1894 byggedes et IM-missionshus, der bar navnet »Bede- eller Forsamlingshus«²¹.

Efter grundloven af 1849 var det legalt at opføre et hus til religiøse formål, og i traditionen fra den gudelige forsamlingsbevægelse måtte det ligge lige for at kalde et sådant hus for et »forsamlingshus«. Det gjorde man da også, selv i Indre Mission. De første huse, som blev bygget til IM's møder kaldtes i IMT frem til midten af 1880'erne ofte for »kristelige Forsamlingshuse« eller »Forsamlingshuse for den Indre

18. J.O. Andersen: Festskrift i Anledning af Det danske Missionsselskabs Hundrede-Aars-Jubilæum, Kbh. 1921, p. 127f.

19. Nedergaard, Ribe stift, p. 1087.1125.

20. H. Høirup (red.): Århus Kirkefond 1907-1967, Århus 1967, p. 32ff – ordvalget »bedesal«, »bedehus« og »kirke« er biskop Høirups. Lidt anderledes i IMT 1895, p. 48: »Nogle af vore Venner i Udkanten af Aarhus have lejet en fordums Skole paa Reginhøj paa Randers Landevej til Missionssal og ønske meget Besøg af vore Missionærer ...«. Omkring 1900 oprettedes to bedehuse i Horne på Fyn (Nedergaard, Fyns stift, p.474) og i Lundeborg oprettedes i 1896 et bedehus, der i 1917 blev til kirke (Nedergaard, Fyns stift, p. 539). På Færøerne findes enkelte bønhus i brug.

21. »Bornholmske missionshuse«, Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet, Temagennemgang 2001, p. 26f.

Mission«²². Lokalt kunne navnet »forsamlingshus« hænge ved længere, jvf. Svaneke på Bornholm, hvor man i 1897 lod opføre et hus »indrettet til forsamlingshus eller missionshus, for tiden for Indre Mission«²³.

Når navnet »missionshuse« slog igennem, var det formodentlig også af den grund, at IM i daglig tale kaldtes »missionen« og som sådan nærmest ville have patent på dette begreb. Den bombastiske præst Otto Moe, medlem af IM's landsbestyrelse, blev præst i Skjern i 1885, og i et tilbageblik over sin Skjern-tid benytter han sig af et sigende ordvalg: Herrnhuterne havde arbejdet i sognet med ikke ringe virkning; siden kom »Bornholmerne« (Luthersk Missionsforening) til og denne »Sekt« havde et »Forsamlingshus«, mens der først blev grundlagt et »Missionshus« i byen i 1889²⁴. I hans terminologi var »missionshus« et navn, der kun passede sig for IM's missionshuse, fordi »Missionen« var et navn, der kun passede på den kirkelige IM – og LM måtte i Vestjylland generelt finde sig i at deres missionshuse blev kaldt »Bornholmernes Kirker«, »Kapeller« eller »Røverkuler«²⁵. Det svarer til det forhold, at der i IMT kunne protesteres over, at sekter og frikirker indbød til »missionsmøde«, hvorefter folk mødte frem i fejlagtig tro på, at det var den kirkelige Indre Mission, der stod bag mødet²⁶. Visse folk med tilknytning til IM ville gerne have eneret på ordet »mission«, som åbenbart i samtiden var omgærdet med respekt og tillid hos en del af befolkningen.

Netop tilknytningen til den præstestyrede forening for IM spillede også en rolle andre steder. Det var således et krav fra byrådet i Odense, at byens missionshus skulle tilskødes IM, hvis byrådet skulle stille byggegrund til rådighed²⁷. Ellers mente man ikke at have garanti for arbej-

22. IMT 1876, p. 60: Gudeligt Forsamlingshus, IMT 1877, p. 331.641 (forsamlingshus). IMT 1880, p. 15.538.726 IMT 1881, p. 806 IMT 1882, p. 806f IMT 1885, p. 352.360f – siden er jeg ikke i IMT stødt på anden betegnelse end missionshus.

23. »Bornholmske missionshuse«, Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet, Temagennemgang 2001, p. 30.

24. EbenEzer – Kirkelig Forening for Indre Mission gennem 60 Aar (red. A. Fibiger) Kbh. 1921, p. 64ff.

25. »Luthersk Missionsforening« 1922, p. 131.

26. IMT 1921, p. 439.

27. IMT 1882, p. 460: »Da det Rygte er kommet mig for Øre i Fyn, at Missionshuset ikke skulde tilhøre den indre Mission, og at flere Venner derfor holde deres Gaver tilbage, skal jeg herved erklære, at dette Rygte er fuldstændig Usandhed. Det kan ikke komme til at tilhøre andre end indre Mission, hvorfor allerede dette er Sikkerhed nok, at Odense Byraad har skjænket Grunden til Huset paa den udtrykkelige Betingelse, at Huset tilskjødes »Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark«. Nedergaard, Ribe stift, p. 322.

dets folkekirkelighed. Et andet aspekt i sagen om tilknytningen til IM som landsforening var, at hvis man kaldte et hus for et missionshus og tilskødede det til IM i Danmark, så kunne – og ville – folk over hele landet yde økonomisk støtte dertil, i tillid til at huset fortsat ville forblive på IM's folkekirkelige og klart kristelige linje – hvad man ikke med sikkerhed kunne forvente af et privat og lokalt ejet hus.

De huse, som IM efterhånden fik opført kom således til at hedde »missionshuse«, primært for at signalere, at disse huse var ejet af »missionen« – altså den kirkelige forening for Indre Mission – ikke af nogen sekt eller frikirke. Navnet »missionshus« havde kun sekundært noget at gøre med, at der skulle drives mission ud fra dem – egentlige missionsfremstød ud fra missionshusene kom først i gang i og med skikken med missionsugerne i 1890'erne, og selv derefter beklagedes det undertiden, at husene var for lukkede og at der blev drevet for lidt mission ud fra dem²⁸.

Ikke alle i bevægelsen fandt dog, at »missionshus« var et godt navn. Allerede i 1916 foreslog pastor Louis Blauenfeldt, at man kaldte IM's missionshuse for menighedshuse, fordi folk uden tilknytning til IM nødigt kom i missionshusene²⁹. En række missionshuse har da også fået navnet »menighedshuse«, selvom de i ejerforhold og brug ikke adskilte sig fra andre missionshuse³⁰. De samme missionale overvejelser om at kunne nå længere ud med evangeliet ved ikke at benytte egne lokaler kan ligge bag det forhold, at IM's lokale samfund i en række tilfælde aldrig indrettede noget missionshus, men benyttede andre lokaler, såsom KFUM-bygninger, menighedshuse, missionshoteller osv.³¹ I ingen af de fire sønderjyske købstæder havde man i ældre tid noget missionshus, idet der på missionshoteller og andre steder var faciliteter til brug for arbejdet. Der kom dog siden missionshus i Haderslev (1951) og Tønder (1980). Sønderjyllands missionshuse havde tilsyneladende oftere mulighed for beværtning – i Hjordkjær ved Åbenrå hed missionshuset således »Missionsgæstgiverhjemmet«.

Modsat kunne der argumenteres med at een af fordelene ved at have et missionshus var at folk lettere turde komme til et offentligt lokale fremfor et privat hjem³².

28. At det ikke var alle steder husene virkede missionerende skinner igennem formand Zeuthens udtrykkelige pålæg om, at missionshusene skulle være åbne for alle mennesker, IMT 1902, p. 29ff.

29. IMT 1916, p. 57.

30. Således i Roslev ved Skive i 1938, Nedergaard, Viborg stift, p. 256.

31. I Nyborg arbejdede IM ud fra menighedshjem og KFUK (Nedergaard, Fyns stift, p. 556).

32. Lauridsen 1986, p. 161. Pedersen 1937, p. 32.

I slutningen af 1800-tallet lå byggeri af huse til frivilligt kirkeligt arbejde i luften i de protestantiske lande. En særlig form for udenlandsk påvirkning af IM's missionshuse synes at være den skik at give husene bibelske navne.

4) Missionshusenes bibelske navne

De mange »chapels« i Storbritannien havde typisk bibelske navne, og fx. i Wales kan man i dag møde landsbyer med navne af typen »Bethesda«, idet landsbyen har taget navn efter eet af de lokale »chapels«. Også i Norge fandtes skikken med bibelske navne, jvf huset »Bethel« fra 1840³³. Rødderne hertil skal sandsynligvis findes hos den i alle vækkel-seskredse indflydelsesrige herrnhutiske Brødremenighed. Dennes missionsstationer fra 1700-tallet på de danske vestindiske øer bar navne som »Bethel« (Neu Herrnhut) på St. Thomas; »Bethanien« på St. Jan, »Emmaus« på St Croix³⁴.

Også DMS benyttede sig af skikken med bibelske navne. Det lykkedes endelig for DMS at få sin egen missionsmark i Indien i 1863, da man knyttede kontakt til en tysk missionsstation, »Bethania«, og dennes leder, en tysk missionær Ochs, trådte i DMS' tjeneste. Til »Bethania« kunne man sende danske missionærer ud og snart overtog DMS helt stationen, ligesom der i nærheden oprettedes flere missionsstationer – alle med bibelske navne: »Siloam« i 1869, »Saron« i 1882, »Tabor« i 1883 osv³⁵. Forholdet mellem DMS og IM som landsbevægelse var til stadig debat fra tidligt i 1860'erne, men en undersøgelse tyder på, at IM's venner generelt havde et nært forhold til DMS³⁶. Dermed vil man også kunne gå ud fra, at IM's venner, da de fra 1870'erne begyndte at opføre missionshuse, havde de indiske missionsstationer og deres navne i baghovedet. Som man i Indien drev missionsarbejde ud fra missionsstationer med bibelske navne ville man også gøre det i Danmark. I Randers fik IM med tiden tre missionshuse, der netop hed: »Saron«, »Tabor« og »Bethania«. De første grundtvigske valgmenighedskirker kaldtes Nazareth (Ryslinge 1866), Emaus (Kerteminde 1869). Skikken med at give »kristelige forsamlingshuse« bibelske navne lå således i luften, og det hører med til forklaringen på, hvorfor skikken blev almindelig også for IM's huse i Danmark.

33. Aarflot, A.: Norsk Kirkehistorie 2, p. 388f.

34. Ramløv, P.: Brødrene og Slaverne, København 1968, p. 138. 160.

35. T. Løgstrup: Det danske Missionsselskabs Historie, ny udg. 1. bind, Kbh. 1907, p. 145ff.

36. Schou 1987, p. 31ff.

Den teori skal dog her udkastes, at en ganske særlig begivenhed i 1876 blev anledningen til at give IM's missionshuse bibelske navne fra og med 1877. En stor missionsinteresse opstod i Danmark, da man i 1876 fik kendskab til den danske missionær Børresen og dennes mission blandt santalerne. Han satte ved sit besøg vort kirkeliv på den anden ende ved at berette om sit succesrige arbejde på missionsstationen EbenEzer i Britisk Indien³⁷. Året efter opførtes det første missionshus i Århus, og det var næppe tilfældigt, at det også fik navnet EbenEzer – og at det var det første IM-hus med et bibelsk navn!

Helt bortset fra sådanne konkrete anledninger udefra, så var det den dybere baggrund for at give missionshusene bibelske navne, at Bibelen spillede en stor rolle i IM-miljøerne. I dette vækkelsesmiljø – såvel som i tilsvarende udenlandske – var folk fortrolige med Bibelen og betydningen af de bibelske navne. Derfor var det nærliggende at vælge navne, der signalerede Guds nærvær (Betel, Zion), Jesu tilstedeværelse (Bethania, Emmaus), Guds hjælp (EbenEzer) eller Guds barmhjertighed (Bethesda). Det kunne give udgangspunkt for mangen senere prædiken, men det forklarer jo ikke hvorfor man valgte at bruge bibelske navne i det hele taget³⁸.

Bibelske navne fik missionshusene dog ikke altid. De allerførste fik det som nævnt ikke, og det skete heller ikke altid senere. I Overlade overvejede man at kalde missionshuset Filadelfia, men da pastor A. Fibiger havde forklaret de lokale IM-venner, at navnet betød broderkærlighed og at dette navn forpligtede, så vovede man ikke at bruge dette navn og gav det heller ikke noget andet bibelsk navn³⁹. Der er også eksempler på at missionshuse fik navne med kirkehistorisk præg: Brorsons Minde (Ribe), Hans Tausens Hus (Viborg), Pella (Grindsted)⁴⁰.

37. J. Nyhagen: Santalmisjonenes historie, bind 1, Oslo, 1990, p. 193. 289ff. Larsen 2001, p. 206ff.

38. I skriftet »Ved Nedlæggelsen af Grundstenen til Missionshuset Bethania i Odense«, giver forfatterne H. Stein og J. Johansen en udførlig forklaring på, hvorfor man netop har valgt dette bibelske navn for det kommende hus. Derimod nævnes det slet ikke, hvorfor man har valgt at give det et bibelsk navn. Blandt mange eksempler kan nævnes en prædiken om fred (hebr. Salem), når tanken gjaldt et hus ved navn Salem, IMT 1910, p. 555.

39. Nedergaard, Viborg stift, p. 418.

40. Hans Tausens hus (1919) havde en dramatisk tilblivelseshistorie, der er en del af baggrunden for navnet (Olsen 1969, p. 28ff. 47ff). Grindsted's gamle missionshus fra 1891 hed Pella (de kristnes tilflugtssted i den romerske krig o.70), mens det nye hus fra 1912 ikke fik noget navn, Jensen 1991, p. 3.7.

5) Hvem byggede IM's missionshuse – og hvorfor?

IM's organisationsform – på een gang topstyret og decentral – afspejlede sig i missionshusenes tilblivelse. Allerede de første missionslokaler og -huse fra 1870-72 blev indrettet og opført på lokalt initiativ, eventuelt med et vist medspil fra landsbestyrelsen. Man havde i IMT allerede længe peget på behov for egne møde- og opholdslokaler, især for soldater i garnisonsbyerne, og det er et definitionsspørgsmål, om Odense (1870) eller Randers (1871) kom først med et IM-lokale⁴¹. Noget tyder på, at det, at IM så tidligt kom i gang med indrettelse af egne lokaler/ missionshuse i Randers og Århus, hang sammen med at eet af bestyrelsens medlemmer, assessor Bruhn fra Randers, var specielt aktiv på dette felt⁴².

I denne artikel er valgt den definition, at en sal, der brugtes af lokale IM-venner regnes for at være et missionshus, hvis den var højtideligt indviet til dette formål. Vinklen på IM's historie er her den bygningshistoriske, hvorfor det ligger udenfor artiklens rammer at behandle et IM-arbejde, der er foregået i private hjem, offentlige bygninger eller kirkelige bygninger af anden karakter, herunder også huse, der tilhørte foreninger, der lå IM meget nær: KFUM & KFUK-bygninger, spejderhuse og FDF-huse.

I Nykøbing Mors begyndte IM's arbejde i 1886 i et privat hjem; senere lejede man en sal i byen, da arbejdet var vokset og i 1897 indviede man et missionshus til brug for møderne, søndagsskolen og ungdomsarbejdet⁴³. Det var tilsyneladende ofte sådan, at man startede arbejdet i hjemmene, lejede eller lånte derefter lokaler, for endelig – hvis det var nødvendigt og hvis mulighederne var tilstede – at oprette sit eget mis-

41. Der savnedes lokaler (IMT 1867, p.539). I 1870 fik man i Odense et lokale som opholdssted for soldater og til IM-møder (IMT 1870, p. 575f). I Randers fik man i 1871 en privat sal, der regnes som det første missionshus, idet den til forskel fra salen i Odense var højtideligt indviet til formålet af Beck (IMT 1871, p. 62f.). Salen blev indrettet på lokalt initiativ, og året efter indrettedes et egentligt missionshus i byen, da med et lån fra IM mod pant i ejendommen, H. Bang: Saron Randers – hundrede år, Randers 1991, p. 6f.

42. L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, Kbh. 1912, p. 131f.146.148f: Bruhn var medlem af bestyrelsen fra 1869 og indtil 1875, hvor han trak sig ud af arbejdet med at drive missionshusene i Randers og Århus (ikke Aalborg, p. 149!). Af IM's bestyrelsesprotokol for 1874-75 fremgår det, i hvor høj grad det var Bruhn, der tog sig af de praktiske ting vedr. »Forsamlingshusene«.

43. Pedersen 1937.

sionshus⁴⁴ – evt. flere i samme sogn: I Vinderslev ved Silkeborg byggedes missionshus i 1902, men i 1905 var der en vækkelse i sognet, således at der blev pladmangel og yderligere to missionshuse blev opført i sognet (1906 og 1910)⁴⁵. På Limfjordsøen Fur begyndte man mødevirksomheden i et YM-hus og fik først siden eget missionshus⁴⁶. I Ullits i Himmerland begyndte man i en afholdssal⁴⁷. I Ølst ved Randers blev den gård solgt, hvor en mødevirksomhed var kommet igang, og derfor byggede man i 1925 et missionshus⁴⁸.

Sådanne initiativer voksede frem lokalt og spontant. Landsbestyrelsen hverken kunne eller ville engagere sig økonomisk i de efterhånden talrige byggeprojekter, og ville som forening kun modtage huse som foreningens ejendom, når de var gældsfrie – undtagelser kunne forekomme i missionshuse i større byer⁴⁹. I 1893 skrev Vilh. Beck: »Uagtet jeg i Reglen anser det for urimeligt at forlange Venners Hjælp til Missionshuse, da der bygges saamange rundt om i Landet, saa hver Kreds maa sørge for sit eget Hus, saa vil der dog bestandig være enkelte Undtagelser, hvor det er berettiget at paakalde Venners Hjælp paa Grund af de særlige stedlige Forhold ...«⁵⁰. Landsbestyrelsens rolle med hensyn til missionshusene var primært den at være kirkelig og teologisk garant. Derudover støttede man lokale initiativer mere indirekte ved at tilbyde tegninger til påtænkte nye huse⁵¹ eller ved at yde moralsk støtte til indsamlingsarbejdet.

Igen og igen opfordredes læserne af IMT til at yde økonomisk støtte til opførelse af påtænkte missionshuse – måske på åndeligt døde egne,

44. I Agersted i Vendsyssel indrettede man en sal fra 1888, og fik missionshus i 1894. Agersted missionshus 1894-1994, p. 6ff. I Frederikssund gik udviklingen fra brug af skolen til leje af sal til eget missionshus, A. Jeppesen: Missionshuset Bethesda – en fortælling i ord og billeder, Frederikssund 1989, p. 7ff. I IMT i 1890'erne opregnedes en liste over byer, hvor IM lejede lokaler til sit arbejde – en gennemgang af disse lister vil vise, at man i de fleste af disse byer senere fik eget missionshus, se fx IMT 1891, p. 323 IMT 1896, p. 281.

45. Vinderslev missionshus 1.aug. 1902- 1.aug. 2002 – et historisk tilbageblik ved Vinderslev Missionshus' 100 års fødselsdagsfest, privat tryk, p. 4ff.

46. IMT 1926, p.69.

47. Nedergaard, Viborg stift, p. 381.

48. IMT 1925, p. 212.

49. I Rønne på Bornholm byggede man selv missionshus, selvom det var det svært at skaffe pengene, og en lokal syforening fik i løbet af de kommende år gælden afdraget, Missionshuset Emaus Rønne 1884-1909, (privat tryk), p. 8ff. IMT 1885, p. 157. Lovene, IMT 1918, p. 512. Der opereredes med en samlet gæld på 202.304 kr på missionshusene, IMT 1909, p. 287.

50. IMT 1893, p. 367.

51. IMT 1908, p. 182f IMT 1918, p. 540. Der er udgivet forskellige tegningsforslag i F. Christoffersen: Missionshuse paa Landet og i Stationsbyer, Odense 1924.

hvor man lokalt dårligt magtede opgaven⁵², måske fordi der var tale om en centralt beliggende by eller stationsby, hvis missionshus kunne være til glæde i et større opland⁵³. Missionshuse blev således ikke altid bygget, fordi der lokalt var et stærkt ønske derom, men undertiden fordi man andre steder i landet så et behov for et missionsarbejde i den by – således i Helsingør, der havde mange mennesker, mange sekter og mange soldater⁵⁴. En præst, der forflyttedes fra Herning til Jungshoved på Sydsjælland fik bygget missionshus ved hjælp af sine venner i Herning og Hammerum herred⁵⁵. Mange missionshuse blev opført gennem et samarbejde mellem lokale folk og IM-venner ud over landet. I Tikøb i Nordsjælland skaffede man penge på følgende måde: En enkelt mand gav 500 kr; »Venner ved Vesterhavet« gav ligeledes 500 kr; et lotteri over et skænket maleri gav 250 kr – hertil kom en del mindre bidrag fra småfolk i sognet, således at man i alt nåede op på 3600 kr. Så manglede der endnu 2000 kr, som den lokale præst opfordrede læsere af IMT til at bidrage med⁵⁶. I Tommerup på Fyn foretog man husstandsindsamling i sognet, fik derudover støtte fra mange i nabosognene, indviede missionshuset Salem i 1889, men først i 1926 var huset gældfrit og kunne tilskødes landsbevægelsen⁵⁷. Undertiden lykkedes det først efter mange års tilløb at få skaffet støtte fra hele landet til at få et missionshus bygget, andre gange måtte man helt opgive det igen⁵⁸.

52. Blandt talrige eksempler kan nævnes: Strib, IMT 1919, p. 405; Vedbæk, IMT 1919, p. 369, Durup i Salling, IMT 1919, p. 346.

53. Således i Odense, se IMT 1883, p. 433. IM fandt det mere nødvendigt med missionshuse i byerne end på landet, hvor der ofte var andre muligheder for at skaffe lokaler, IMT 1879, p. 343. De nye stationsbyers muligheder som regionale centre var IM også opmærksom på, se Eriksen 1996, p. 229.383 Jespersen 1989, p. 22 og Andersen 2001, p. 18. Noget tyder på, at IM's arbejde var særligt udbredt i de nye stationsbyer, mens de grundtvigske stod stærkere i de mere traditionsbestemte bondelandsbyer, se for Sønderjyllands vedkommende Christian Kaatmann: Stationsbyer i Sønderjylland, Haderslev 1985, p. 42.

54. IMT 1901, p. 80 IMT 1902, p. 367.

55. Nedergaard, Roskilde stift, p. 703f.

56. IMT 1897, p. 620f.

57. Jespersen 1989, p. 18.70.

58. I Hovedgård ved Horsens blev der bygget missionshus i 1926, efter at man siden 1920 havde opfordret i IMT til at give penge dertil, IMT 1920, p. 607f. IMT 1923, p. 115. I Frederikssund nævnes ideen om et missionshus første gang i 1885, men det lykkedes først at få huset bygget i 1899 (IMT 1885, p. 274 og A. Jeppesen: Missionshuset Bethesda – en fortælling i ord og billeder, Frederikssund 1989). I Ry ved Silkeborg havde missionshuset været undervejs i 25 år, før det blev bygget, IMT 1924, p. 392. En opfordring til at hjælpe med at bygge missionshus ved Fårup Station, ses ikke at være blevet til noget, IMT 1921, p. 261.

Det afspejler IM's decentrale organisationsform at redaktørerne af IMT jævnligt appellerede til vennerne om at orientere om nyopførte missionshuse⁵⁹. Netop det lokale initiativ var een af grundene til, at en række missionshuse, der ellers arbejdede på IM's kirkelige linje aldrig blev foreningens ejendom. Disse privatejede missionshuse havde på godt og ondt en større frihed end de huse, som IM ejede: Man var friere stillede til at indbyde talere, der stod for en anden kirkelig linje – og enkelte missionshuse udviklede sig da også væk fra folkekirken af den grund. Vilh. Beck skrev i 1894: »Paa given Foranledning skal jeg hermed meddele nogle ufravigelige Regler for vore Missionshuse, som vist flere af de lokale Bestyrelser maa være uvidende om ... Derimod maa ingen frit omrejsende Lægprædikanter holde Møde eller tale ved Møder i dem. Dette er en aldeles nødvendig Bestemmelse og vil blive bestandig mere nødvendig, efterhaanden som der fremstaar flere og flere saadanne«. Det forekom iøvrigt også, at en folkekirkepræst med tendenser i retning af syndfrihedslære blev udelukket fra at tale i IM's missionshuse⁶⁰. I et lokalt ejet hus var det i tilfælde af intern uenighed ikke muligt at appellere til nogen højere instans⁶¹. Man havde også selv hele det økonomiske ansvar for huset, og kunne ikke benytte mulighederne for at søge økonomisk støtte hos landsbevægelsen⁶². Når et hus var tilskødet IM, var der ikke alene forbudt at lade ikke-lutherske prædikanter optræde, men man havde også en forventning om, at IM's ansatte missionsærer jævnligt kom og talte i huset, således at det også blev brugt – jvf. følgende henstilling i IMT 1899: »Indre-Missionærerne paa Herningegnen bedes om at besøge Kragelunds Missionshus, som nu er tilskødet den indre Mission«⁶³.

Nogle af IM's missionshuse blev til på en helt særlig baggrund: I Karby på Mors havde en ung mand ved sin tidlige død efterladt et brev, hvori han som sit sidste ønske bad sin far »bortskænke den fornødne

59. IMT 1901, p. 109: »Dersom der endnu findes Missionshuse, som ikke ere anmeldte her i Bladet, beder jeg Vennerne om at meddele mig det«. Se også IMT 1917, p. 151: »Det bør være en sat Regel, at der aldrig indvies et Missionshus, uden at »Den Indre Missions Tidende« bringer en lille Beretning derom«. Udsagnet afspejler det faktum, at mange missionshuse aldrig er blevet nævnt i IMT.

60. IMT 1894, p. 768. Se også IMT 1893, p. 96. Om pastor H.J. Myginds udelukkelse fra at tale i missionshusene, se Olesen 1996, p. 298ff. 373.

61. Således var der en lang, pinagtig strid omkring selvejermissionshuset i Vinding ved Holstebro i 1924, IMT 1924, p. 142. 234. 284. 309.

62. En præst advarer i IMT 1898, p. 462, mod at belaste IM's økonomi ved at søge økonomisk støtte til det lokale missionshus derfra.

63. IMT 1899, p. 816.

Sum til Opførelse af et stort, rummeligt, velopført og velindrettet Missionshus i Karby« – faderen imødekom ønsket skønt han ikke på det tidspunkt vidste hvad et missionshus var!⁶⁴ I Nr. Lyngvig på Vestkysten blev der af et forældrepar bygget et missionshus som tak og votivgave⁶⁵. Det forekom også flere steder, at en enkeltperson på eget initiativ byggede et missionshus: Således i Vejrum ved Viborg, Kibæk ved Herning, Grundfør og Hjortshøj ved Århus samt Tjørnelunde på Vestsjælland⁶⁶.

I Hodsager ved Holstebro fik man ikke missionshus før i 1919. En mand fortalte i 1920: »Det har været længe inden Hodsager har faaet sit Missionshus. Det er egentlig ikke, fordi Menigheden har staaet uinteresseret for sagen, thi der har været aandeligt Liv i mange Aar, ... I 1894 var der lidt tale om at købe den gamle Hodsager Kirke til Missionshus, men det blev ikke til noget. Stadig har der været aabne Hjem, aabne Skoler og en aaben Kirke i Hodsager for Indre Missions Arbejde, og derfor har man vel ikke følt Savnet af et Missionshus saa meget som saa mange andre Steder«. Anledningen var tilsyneladende at man i hovedsognet Aulum fik et nyt missionshus, hvorefter det gamle missionshus blev flyttet til Hodsager⁶⁷.

Bortset fra helt særlige tilfælde lå der tre aspekter bag opførelsen af IM's missionshuse:

- A) Ønsket om at nå længere ud med det kristne budskab til børn og voksne i lokalområdet
- B) ønsket om at modvirke frikirkers indhug i folkekirkens medlemsskare
- C) ønsket om at holde en klar kristelig-pietistisk linje i det kirkelige arbejde.

Opbakningen omkring missionshuset var afhængig af, hvilket af disse tre aspekter, der stod i forgrunden. Hvor fronterne stod skarpt mellem lokale IM-venner og andre retninger i folkekirken, kunne det være

64. Pedersen 1937, p. 36f.

65. Nedergaard, Roskilde stift, p. 852.

66. Om Vejrum ved Viborg, Nedergaard, Viborg stift, p.127. I stationsbyen Kibæk blev missionshuset bygget af stationsforstanderen, der siden skænkede det til syv personer, IMT 1894, p. 160. I Grundfør byggede en mand på sin mark et missionshus, og skænkede siden hus m. grund til IM, IMT 1894, p. 272. Om Hjortshøj, IMT 1889, p. 562. Om Tjørnelunde, IMT 1896, p. 45.

67. IMT 1920, p. 372 Nedergaard, Viborg stift, p. 790.

umuligt for lokale IM-venner at leje lokaler i sognet, hvorfor man valgte selv at bygge et missionshus. Således var det baggrunden for missionshuset i Vognsild i Himmerland, at skolen blev lukket for den yderligtgående og omstridte missionær Jens Fisker⁶⁸. Andre steder var IM's arbejde ikke så omstridt. Så kunne opførelsen af et missionshus ske under bred tilslutning fra folk i sognet, fordi mange i folkekirken så et behov for et sådant hus, måske af hensyn til søndagsskolen, måske fordi man så det som en vigtig modpol til sekter, frikirker og lavkirkelige vækkelsesbevægelser. Således meddeltes det fra Grynderup ved Hobro, Gørlev i Vestsjælland, Borris ved Skjern og Ølby-Asp-Fousing ved Struer, at alle hjem i sognet bidrog til byggeriet af det lokale missionshus⁶⁹. Fra Øster Assels på Mors findes en udførlig beretning om indsamlingsarbejdet: Man indsamlede penge ved besøg hos IM's venner på Mors og store dele af Ringkøbing og Thisted amter og da man derefter stadigt manglede penge, foretog man derefter husstandsindsamling i sognet og »gik til alle, for at give dem Ret til at komme i Huset og alle gav deres Bidrag«⁷⁰

De tre nævnte grunde hang for IM's venner ofte nøje sammen: Frikirker og lavkirkelige vækkelsesbevægelser havde medvind i kraft af de nye arbejdsmetoder, der kom ind i dansk kirkeliv fra den engelsk-amerikanske verden⁷¹, og derfor følte man, at der måtte sættes en modoffensiv ind på kirkelig-sakramental grund. Da den officielle folkekirke vanskeligt kunne give plads til søndagsskolearbejde, lægmandsforkyndelse, nye sange og hvad frikirkerne ellers levede højt på, så måtte der opføres missionshuse til at rumme disse aktiviteter. Og skulle folkekirken klare sig i konkurrencen med de fri- og lavkirkelige vækkelsesbevægelser – og overfor sækulariseringen – måtte folkekirken have en ganske klar kristelig profil. Da den officielle folkekirke af IM's venner opfattedes som kristeligt blandet gjaldt det om at have missionshuse, hvis kristelige klarhed ikke kunne betvivles. På den måde mente IM bedst at

68. Nedergaard, Viborg stift, p. 386.

69. Nedergaard, Viborg stift, p. 392 IMT 1927, p. 617 IMT 1910, p. 29. Lauridsen skriver med henblik på Ølby-Asp-Fousing pastorat og Hjerm sogn: »I en række sogne hvor Indre Mission var den dominerende kirkelige retning, rettedes der dog ubeskedent henvendelse om bidrag til alle husstande«, Lauridsen 1986, p. 158. Det er påfaldende, at husstandsindsamlingerne i det af ham behandlede lokalområde netop foregik i nogle af de sogne, hvor man ikke havde og ikke fik forsamlingshuse. Kunne det tænkes, at missionshusene netop i sådanne sogne fik en bredere anvendelse end andre steder?

70. Pedersen 1937, p. 29ff.

71. Olesen 1996, p. 54ff. 227ff.

kunne være en folkekirkens forpost ud i en befolkning, der nok var døbt, men savnede en levende tro.

I det følgende skal de tre hovedgrunde til at opføre missionshuse behandles nærmere hver for sig.

6) Missionshuset og dets søndagsskole som folkekirkens forpost

IM ville være en kirkelig forening og til historien om forholdet mellem folkekirke og missionshus hører det forhold, at missionshuse ofte lokalt blev bygget som en slags folkekirkens forpost i en by, bydel eller landområde, hvor folketallet var stigende, men hvor der endnu ikke var blevet bygget nogen kirke.

I København blev missionshuset Bethesda således brugt som kirkelokale, indtil der var bygget flere kirker i byen⁷². I Århus stillede byrådet en grund til rådighed i det opvoksende nye kvarter syd for åen, hvor allerede katolikkerne havde fået bygget en kirke. Så byggede IM missionshuset EbenEzer (1877) – med fast prædiken og til dels fast lægprædikant hver søndag – mens der endnu gik en række år før den første folkekirke blev opført i området (Sct. Pauls kirke 1887)⁷³. I den nye by Esbjerg kom missionshuset først (1880), og herudfra udgik der et stort frivilligt kirkeligt arbejde, indtil byen fik sin første kirke (Vor Frelzers kirke 1887)⁷⁴. I stationsbyen Stoholm ved Skive afholdtes der månedlige gudstjenester i missionshuset fra 1925, mens der blev samlet ind til en kirke (der kom i 1971)⁷⁵. Tilsvarende gjaldt i Skørping ved Aalborg, Sindal ved Hjørring og Hadsten ved Randers⁷⁶. I Hjerm ved Struer havde folk i den østlige ende af det store sogn langt til kirke, hvorfor man byggede sognets missionshus derude i 1892, så folk havde et sted at samles om evangeliet, og det varede 12 år førend den nye kirke blev bygget⁷⁷. Missionshuset Ta-

72. Kirkelig Forening for Indre Mission i København 1865-1915, (red. J. Steen og H. Hoffmeyer), København 1915, p. 86f.

73. Larsen 2001, p. 232 P.E. Kammersgård: Eben-Ezer gennem 100 år, (privat tryk), Århus 1987, p.7ff.

74. V. Bruhn: Kirkeliv i Esbjerg – Vor Frelzers Kirke i 100 år, Esbjerg 1987, p. 72ff.

75. Nedergaard, Viborg stift, p. 311. Kirkelig Haandbog 1947, p. 165: »Mdl. Gudstjenester i Stoholm Missionshus., her indsamles til en Kirke«.

76. Nedergaard, Aalborg stift, p. 246: Skørping missionshus var fra 1894, kirken fra 1914. Nedergaard, Aalborg stift, p. 339: Missionshuset i Sindal var fra 1898, kirken ved stationsbyen fra 1910. Nedergaard, Århus stift, 2.del, p. 95: Missionshuset ved Hadsten station var fra 1912, kirken blev indviet i 1919.

77. Nedergaard, Viborg stift, p. 504ff.

bor i Odense blev brugt til gudstjenester indtil Munkebjerg kirke blev opført⁷⁸. Tidligere havde missionshuset Elim tjent en tilsvarende funktion et andet sted i Fyns hovedstad⁷⁹. Ikke sjældent var det sådan på landet i hedeopdyrkningens tid, at der i distrikter med voksende folketal først dannedes et IM-samfund og byggedes et missionshus, hvorefter der siden også kom en kirke til – således også i Trolldhede ved Herning, Isenvad og Faurholt ved Ikast, Agersted og Hjallerup i Vendsyssel⁸⁰.

Den store periode for missionshusbyggeri var også en stor periode for byggeri af nye folkekirker: I årene 1850-1899 opførtes ca. 180 kirker og alene i årene 1900-1909 begyndte klokkerne at kime fra godt 100 nye danske kirker⁸¹. Hvilke mekanismer, der var på spil i byggerierne af henholdsvis kirke og missionshus, er endnu ikke undersøgt. Noget konkurrenceforhold har der dog næppe været tale om mellem kirke og missionshus, for IM-folk var normalt meget flittige kirkegængere og flittige brugere af nadveren, således at en voksende kreds af IM-folk i missionshuset gjorde ønsket om en kirke større og sikrede, at der i den nye kirke var en menighed på forhånd. I den retning tyder følgende eksempler: Hassers missionshus ved Aalborg blev brugt til gudstjenester, indtil kirken opførtes i 1956, hvorefter missionshuset nedlagdes⁸². I Ans ved Silkeborg afløstes det gamle missionshus i 1935 af et nyt, der blev opført i kirkestil, således at det senere kunne omdannes til sognekirke. Det fik så tårn i 1954, blev indviet til kirke i 1958, og et nyt missionshus blev indviet i byen året efter⁸³. Der var også steder, hvor man straks valgte at bygge en kirke i stedet for et missionshus, således i Agerø på Mors og Kastrup på Amager⁸⁴.

Ofte blev missionshusene brugt til gudstjenester midlertidigt: I Herning brugte man missionshuset (fra 1880) til gudstjenester, i den periode der gik fra den gamle kirke var nedrevet og den nye store kirke stod klar til brug i 1889. Derefter byggede man iøvrigt et nyt missionshus lige ved kirken, monumentalt af størrelse og i samme arkitektoniske stil som kirken og præstegården, således at der på Hernings centrale torv findes en treklang af kirke, missionshus og præstegård – symptomatisk

78. Nedergaard, Fyns stift, p. 56.65.

79. Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 1900-1901, p. 411, antyder at der var strid herom.

80. Nedergaard, Ribe stift, p. 590 Nedergaard, Viborg stift, p. 845f.871 Andersen 2001, p. 18.103 (Hjallerup: Missionshus 1895 og kirke 1903; Agersted: Missionshus 1894 og kirke 1903).

81. Optalt efter opførelsesår for de nuværende kirker efter Teologisk Stat 1998.

82. Nedergaard, Aalborg stift, p. 111.

83. Nedergaard, Århus stift, p. 480ff.

84. IMT 1912, p. 278 Nedergaard, Københavns stift, p. 337.

for det nære forhold, der ud fra IM's idealer burde være tilstede mellem disse tre kirkelige bygninger⁸⁵. Brugen af missionshuset til midlertidig gudstjenestebrug under kirkerestauration og lignende gav sjældent anledning til debat; en undtagelse var dog Grindsted: Her var en grundtvigsk gruppe vant til at holde gudstjenester med tilkaldepræst som alternativ til den indremissionske sognepræst, og da missionshuset så midlertidigt skulle bruges til gudstjenester kom IM i den situation at skulle lægge hus til sit eget »alternativ«⁸⁶.

Een af de vigtigste arbejdsopgaver for IM's missionshuse var søndagsskolen, hvorigennem talrige børn blev præsenteret for folkekirkens budskab. I 1882 skrev Vilh. Beck i IMT: »Der er jo bygget adskillige Missionshuse i de senere Aar rundt om i Landet, dels for at have et rummeligt Lokale for de Møder, som den indre Missions Udsendinge holde, dels for at de Hellige kunne have et Sted at samles til deres stadige Sammenkomster. Saa har man ogsaa benyttet dem til de Børnegudstjenester, som mer og mer finde Indgang paa de Steder, hvor det kristelige Liv er vakt og rører sig virksomt«⁸⁷.

I 1883 tog IM på landsplan søndagsskolesagen målbevidst op og nedsatte et udvalg for denne voksende arbejdsgrænse, og via dette udvalgs indsats voksede søndagsskolesagen voldsomt i årene derefter⁸⁸. Præcist samtidigt med denne udvikling kom der også fart i missionshusbyggeriet: IM havde 13 huse i 1882, men 435 missionshuse 18 år senere. Denne vækst i byggeriet var der flere grunde til⁸⁹, men meget tyder på, at det ikke mindst var søndagsskolesagen, der kaldte missionshusene frem. Søndagsskolearbejdets talmæssige succes betød, at man fik brug for plads til faste ugentlige arrangementer for efterhånden ganske mange børn. Derfor ser man ofte en nær sammenhæng mellem oprettelsen af søndagsskolerne og opførelsen af missionshusene. Det kunne gå begge veje. Nogle steder fik man en søndagsskole, fordi man havde fået et missionshus. I Skjern byggede man missionshus i 1888, og ugen efter påbegyndtes søndagsskolen⁹⁰.

85. IMT 1898, p. 591.

86. Eriksen 1996, p. 258.

87. IMT 1882, p. 131.

88. Søndagsskolearbejdet, dets udenlandske baggrund og dets introduktion i Danmark er beskrevet i Olesen 1958.

89. Lauridsen 1986, p. 140, gør udmærket rede for den nye situation, der gjorde sig gældende for IM's arbejde fra 1880'erne – socialt, økonomisk, demografisk og med hensyn til øget antal missionærer og præster med tilknytning til IM. Se også Schou 1987, p. 20.

90. Nedergaard, Ribe stift, p. 575.

Der er dog langt flere eksempler på, at man trængte til et missionshus, fordi der allerede var mange børn i søndagsskolen. Således i Tommerup på Fyn: »Mere konkret var planerne i Tommerup affødt af stigende vanskeligheder med at huse den søndagsskole, som kredsens medlemmer siden 1883 havde drevet i sognet«.⁹¹ I IMT 1905 opfordredes der til at støtte opførelsen af et missionshus i Tønning ved Skanderborg: »Det lille Samfund i Tønning og Træden har besluttet, om Gud vil, at bygge et Missionshus snarest muligt, da vi intet passende Sted har, hvor vi kan holde vor Børnegudstjeneste«.⁹² I Egtved ved Vejle var der også kun få i IM's samfund, men der kom mange børn i søndagsskolen, og så fik byen alligevel et missionshus⁹³. I Lemvig startede søndagsskolen i et privat hjem, men flyttede til missionshuset et halvt år senere – det forstår man godt, når det af søndagsskolestatistikkerne fremgår, at der var 350 børn i Lemvig søndagsskole i 1904 og 411 børn i 1921⁹⁴. I Rønne på Bornholm var det især søndagsskolens store julefester, der gjorde et missionshus nødvendigt⁹⁵.

I Smidstrup ved Fredericia blev der en stor søndagsskole og ynglingeforening, og straks efter gik man igang med at bygge missionshus⁹⁶. I Håstrup ved Fredericia testamenterede en mand, i hvis hjem der havde været holdt søndagsskole, penge til at opføre et missionshus efter hans død, så det var sikkert, at søndagsskolen kunne fortsætte.⁹⁷ I Snøde på Langeland måtte der bygges endnu et missionshus, fordi der kom så mange børn i søndagsskolen⁹⁸. I Saron i Randers var der i 1893 indskrevet 465 børn i søndagsskolen; i 1904 var tallet vokset til 716 børn. Det var en del af baggrunden for at Randers' missionshus blev suppleret med yderligere to missionshuse, og i 1921 var arbejdet vokset, så der var 705 børn i Sarons søndagsskole; 415 i Tabor; 250 i Bethanias – foruden 750 børn i byens øvrige 4 IM-søndagsskoler⁹⁹.

Ikke kun IM drev søndagsskoler. Tværtimod var mange andre kirke-

91. Jespersen 1989, p. 10.

92. IMT 1905, p. 352.

93. Thyssen 1977ff, p. 1084.

94. IMT 1920, p. 40 Nedergaard, Viborg stift, p. 653ff Beretninger fra Indre Missions Udvalg for Børnegudstjeneste i Danmark, 1904 og 1921 (IM's arkiv, Fredericia).

95. Missionshuset Emaus Rønne 1884-1909, (privat tryk), p. 17.

96. Thyssen 1977ff, p. 995.

97. Thyssen 1977ff, p. 996.

98. IMT 1927, p. 92.

99. P. Borchsenius: Af Vækkelsens Historie i Randers, Kbh 1941. H. Bang: Saron Randers – hundrede år, Randers 1991, p. 14f. Beretninger fra Indre Missions Udvalg for Børnegudstjeneste i Danmark, 1893, 1904 og 1921 (IM's arkiv, Fredericia).

lige kredse – grundtvigske, bredkirkelige, frikirker og LM – tidligst ude på dette felt. LM i Hillerød og metodisterne i Vejle var således i gang med søndagsskole-arbejde længe før IM og Chr. Møller fra LM udgav helt fra 1874 et søndagsskoleblad¹⁰⁰. Søndagsskoletanken var importeret fra den engelsk-talende verden, og den viste sig at være meget brugbar i Danmark, og netop de bredkirkeliges, de lavkirkelige vækkelsesbevægelser – og især frikirkernes – succes med denne arbejdsform, gjorde en del til at også IM tog den op for at give søndagsskolerne et på en gang folkekirkeligt og klart kristeligt præg.

Konkurrencen fra frikirkerne var generelt en vigtig anledning til opførelse af missionshuse.

7) Den kirkelige konkurrence som baggrund for IM's missionshuse

a) *Konkurrencen med frikirkerne.* Vilhelm Beck havde fra begyndelsen i 1861 givet dansk Indre Mission et for 1800-tals-vækkelsesbevægelser usædvanligt folkekirkeligt og luthersk-teologisk præg, fordi frikirker og sekter var tæt inde på livet. Vel var Beck ikke konfessionel luthersk i 1600-tals-ortodoksiens forstand, men ethvert samarbejde med lutherske frikirker og især ikke-lutherske kredse modarbejdede han voldsomt. Han betragtede dem som en stor fare, idet han så en opgave i at bevare det kirkelige liv indenfor folkekirken og på evangelisk-luthersk grund.

Evangelisk-lutherske frimenigheder var een af foreningens første udfordringer, og noget tyder også på, at lokale IM-venner bevidst satte ind med arbejde og missionshuse, hvor den Evangelisk-Lutherske Frikirke virkede: Det gjorde den i Jystrup-Valsøllille ved Ringsted fra 1880'erne – hvor også baptisterne virkede – hvorefter der blev bygget IM-missionshus¹⁰¹. I Nr. Jernløse-Kvanløse ved Holbæk var der en luthersk frikirke fra 1884, men den »fik ingen betydning for egnen. Indre Mission voksede derimod jævnt og stille«. Siden byggedes der også et missionshus¹⁰².

Den Evangelisk-Lutherske Frikirke var imidlertid altid ganske lille, så langt oftere var det de ikke-lutherske frikirker, der udgjorde problemet. Det kunne gælde irvingianerne – således i Teestrup i Sydsjælland, hvor en IM-leder gik over til denne bevægelse mens andre lokale IM-venner fik bygget et missionshus. Da missionshuset EbenEzer i Århus

100. Roswall 1989, p. 45f.

101. Nedergaard, Roskilde stift, p. 355.

102. Nedergaard, Roskilde stift, p. 233f.

skulle bygges i 1876, argumenterede man også med at ville danne modpol til irvingianerne og katolikkerne, der på det tidspunkt allerede var virksomme i den nye store bydel syd for åen¹⁰³.

Metodisterne var tidligt etableret i Danmark og som barnedøbende frikirke lå metodisterne ret tæt på folkekirken og IM, og derfor følte lokale IM-venner behov for at give et folkekirkeligt alternativ: I Give på Vejleegnen byggede metodisterne en kirke i 1894, hvorefter der byggedes missionshus i 1899. I nabobyen Vonge arbejdede metodisterne fra 1887, og i 1898 blev der bygget såvel missionshus som forsamlingshus. I Vejle, hvor der var specielt mange frikirker på banen, byggede metodisterne kapel i 1876 og baptisterne i 1877 – og den store indgang, som bl.a. metodisternes søndagsskole fik, var en del af baggrunden for, at lokale IM-venner kunne bygge et stort missionshus i 1885¹⁰⁴. I Slagelse byggede præsten Johannes Clausen et missionshus, selvom hans ven Vilhelm Beck, der var præst i nærheden, ikke fandt, at der endnu var basis for det. Baptisterne var dog kommet i gang med deres arbejde to år tidligere i byen, og konkurrencen mellem folkekirkelige og frikirkelige kredse kan have spillet ind i Slagelse, sådan som det gjorde mange andre steder¹⁰⁵.

Det var ikke ualmindeligt, at man i IMT appellerede om hjælp til påtænkte missionshusbyggerier ved at henvise til at der måtte dannes et modstykke til frikirkerne. Således i byer som Odense, Kalundborg og Neksø¹⁰⁶. Der var aldrig megen frikirkelighed i danske landsogne. Tal fra 1901 viser at over 99% af landbefolkningen hørte til folkekirken, mens medlemstallet i byerne var lidt mindre¹⁰⁷. IM's målbevidste strategi med at satse specielt på missionshuse i byerne skal måske ses på denne baggrund. Det kan overvejes om IM's bevidste strategi har haft betydning for frikirkernes forholdsvis svage indgang i Danmark, sammenlignet med andre nordiske lande.

103. Om forholdet IM/ irvingianerne, se Larsen 2001, p. 155f. Om Teestrup: Nedergaard, Roskilde stift, p. 381, om Århus: IMT 1876, p. 60.

104. Om metodisterne / IM, se Larsen 2001, p. 151ff. Om Give: Nedergaard, Ribe stift, p. 537. Om Vonge: Nedergaard, Ribe stift, p. 501ff. Om Vejle, se Thyssen 1977ff, p. 1024f.

105. Nedergaard, Roskilde stift, p. 419. 423. 426.

106. Om Odense: Modsætning til sekter ved byens første missionshus, IMT 1882, p. 178, og modsætning til methodister ved opførelsen af byens andet missionshus, IMT 1890, p. 237. Om Kalundborg og Neksø, se Larsen 2001, p. 153f.

107. Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, 1902-1903, p. 396.

b) *Konkurrencen med Missionsforbundets missionshuse*. Et særligt problem for IM udgjorde i visse dele af landet de missionshuse, der havde tilknytning til »frimissionen«, fra 1888 kaldet Det danske Missionsforbund (DMF)¹⁰⁸. Her stod man udenfor folkekirken, selvom grænsen til folkekirken var ret flydende, for DMF var en inklusiv bevægelse, der lagde vægten på den levende tro og det centralt fælleskristelige. Dermed mindede den ikke så lidt om IM og var netop derfor en farlig konkurrent. En ret stor del af DMFs tilhængere havde en baggrund i IM, og bl.a. derfor var IM's holdning overfor DMF meget negativ. Ingen frikirker fik dårligere skudsmål af Vilhelm Beck end netop Missionsforbundet, og også lokalt øvede IM's venner lokalt hård modstand mod den frikirkelige konkurrent – med større eller mindre held¹⁰⁹.

Det forekom således, at missionshuse, der i udgangspunktet var tænkt som IM-missionshuse, endte i DMF. Således gik det i Grindsted og Sønder Omme sogne i Ribe stift¹¹⁰, og i det nærliggende Skarrild sogn ved Herning tegnede udviklingen til at gå i samme retning, idet det nybyggede, privatejede missionshus var blevet »erobret« af folk med frikirkelige sympatier. Opfindsomme IM-folk i nabosognet Assing samlede dog penge ind til restgælden, fik derved huset tilskødet IM – og derefter var der lukket for frikirkelige prædikanter¹¹¹. I Skelby ved Næstved blev IM-samfundet splittet af frimissionen og da der blev bygget missionshus, blev det knyttet til DMF i stedet for til IM¹¹². På Sorøegnen brød folk med tilknytning til IM med denne bevægelse og med folkekirken og byggede egen Missionsforbundskirke¹¹³. Der var også byer, hvor der blev såvel missionshuse under DMF og IM. Fiskehandler Jensen-Maar i Thisted gik gradvist fra IM over til DMF, hvis ledende skikkelse han blev, og Missionsforbundet dannede menighed i Thisted i 1885, hvorefter IM's lokale venner med stærk støtte fra landsbevægelsen, byggede missionshus i 1885 – med Vilhelm Becks ord som mod-

108. Om navnet »missionshus« i DMF: En dansk vækkelsesbevægelse – Det Danske Missionsforbund 1888 – 1963, Kbh. 1963, p. 53. Om Missionsforbundets historie, se Olesen 1996, p. 243ff. Og om forholdet mellem IM og DMF, se Larsen 2001, p. 226ff.

109. En dansk vækkelsesbevægelse, p. 240ff.

110. Jensen 1991, p. 4f. Eriksen 1996, p. 71f. Historien er antydet i Nedergaard, Ribe stift, p. 521, men ikke nævnt i DMF's eget historieværk Rasmussen 1963, p. 238f.

111. Således de gamle protokoller fra Skarrild missionshus (hos grd. Arne Armtsen, Skarrild) og mundtlige oplysninger fra folk i sognet.

112. Nedergaard, Roskilde stift, p. 681.

113. Nedergaard, Roskilde stift, p. 394.

træk mod »Løgner og Sværmeriet«¹¹⁴. I Torslev-Øster Svenstrup pastorat ved Brovst fik DMF en tidlig og stærk indgang, med mødesal fra 1891 og siden missionshus/ kirke fra 1912. I samme pastorat fik IM ikke færre end fire missionshuse, bygget henholdsvis 1898, 1899, 1904 og 1922¹¹⁵. Også i Dronninglund var DMF først med missionshus fra 1897, mens IM byggede i 1901¹¹⁶.

Rækkefølgen i byggeriet kunne også være modsat: I Øster Assels på Mors byggede IM missionshus i 1896; året efter besluttede DMF at sende evangelister til øen, og bevægelsens jubilæumsskrift siger: »inden længe var der en åndelig vækkelse især i Vester- og Øster Assels samt i Tæbring«. IM's vækkelse talte åbenbart ikke! Ud af dette kom dannelsen af en Missionsforbundsamenighed og opførelse af et missionshus i 1899. I landsbyen Stjær ved Århus forekom det for Østjylland helt enestående, at der var to missionshuse, tilhørende henholdsvis IM (1889) og DMF (ca. 1900) – idet en del af vækkelsen gik i frikirkelig retning¹¹⁷. I Agerskov i Sønderjylland begyndte frie kredse et arbejde i årene efter genforeningen og i kølvandet af den splittelse, som Indre Mission havde været igennem i den tyske tid, gik en del af »Det gamle Budskabs Indre Mission« over til DMF, der så fik missionshus i byen – ligesom IM havde i forvejen¹¹⁸.

Hvilken forbitret stemning der oprindeligt var mellem de to missioner, fremgår også af pastor Jørgen Bachevolds ord fra 1920. Med henvisning til eet af de missionshuse, der ikke blev tilskødet IM og endte i DMF, skrev han: »Efterhaanden fik den onde Magten mere og mere – og nu staar det lille Missionshus der til Skræk og Advarsel og Belæring, thi kun dersom man forpligter sig til ikke at omtale Barnedaaben, kan man faa Lov at tale der – det er paa Gendøbernes Hænder. Med andre Ord, skal der nogensinde blive et rigtigt Missionshus, da maa det renses, det vil sige indvies paany!!«¹¹⁹. Sikkerheden for ikke at ende i

114. Rasmussen 1963, p. 212ff. IMT 1887, p.27: »her er der særegne Forhold tilstede, som opfordre Vennerne til at hjælpe, ikke blot som sagt den Omstændighed, at Livet er nyt og ungt, men endnu mere det Sektvæsen, som huserer i Thy – navnlig Franssons Efterladenskab – som gjør alt for at ødelægge det nye Liv og de mange ubefæstede i Troen. Derfor beder jeg indstændigt vennerne om at hjælpe med at faa Missionshuset til Missionens Ejendom, at det kan staa som et Fort for Indre-Mission i Kampen mod Løgner og Sværmeriet«.

115. Rasmussen 1963, p. 205ff. Nedergaard, Aalborg stift, p. 575f.

116. Andersen 2001, p. 27.

117. Nedergaard, Århus stift, p. 269f. Rasmussen 1963, p. 229f.

118. Nedergaard, Ribe stift, p. 993f.

119. IMT 1920, p. 441.

lignende forhold kunne måske ligge bag, når man som i Skælskør holdt en stor fest i anledning af at missionshuset nu var blevet overdraget til IM i Danmark¹²⁰.

Missionsforbundet var den frikirke, der lignede IM mest, og derfor blev modsætningsforholdet stærkest der. Der var dog også konkurrerende bevægelser indenfor folkekirken.

c) *Konkurrencen med Luthersk Missionsforening*. Selv efter at LM var stiftet som folkekirkelig forening, var bevægelsens medlemmer generelt skeptiske overfor folkekirken og dennes præster, og LM's kirkelige linje må betragtes som udpræget lægmandsorienteret og lavkirkelig. Hos IM, der ville være en kirkelig vækkelsesbevægelse, opfattedes LM som en farlig bevægelse og derfor en ubehagelig konkurrent¹²¹.

LM var den første bevægelse i Danmark med egne missionshuse. På grund af forhistorien i den Trandbergske frimenighed ejede Luthersk Missionsforening allerede fra sin stiftelse i 1868 flere huse på Bornholm, idet disse gik over fra at være frimenighedskapeller til at være missionshuse under LM¹²². Først nogle år senere begyndte IM at opføre egne missionshuse, og endnu i 1880 havde LM flere missionshuse (10 stk) på landsplan end IM (9 stk). Derefter voksede antallet af IM-missionshuse dog meget kraftigt, mens LM's arbejde forblev koncentreret om nogle få egne af landet.

Der var påfaldende ofte tale om, at lokale IM-venner fik bygget et missionshus kort efter at LM havde bygget: Det gjaldt således i Holbæk, hvor LM byggede i 1881, hvorefter IM gik i gang med arbejde i 1883, hvad der også hurtigt førte til opførelse af et missionshus¹²³. I Tarm byggede LM deres første missionshus i 1889, og nogle måneder efter var lokale IM-venner klar med deres¹²⁴. I Ølgod byggede LM i 1890, og IM fik deres hus 2 år senere. Begge disse huse kom hurtigt til at trænge til udskiftning, hvorefter LM byggede nyt i 1906, IM i 1908!¹²⁵ I Hillerød byggede LM missionshus Bethania i 1889, og året efter byggede den samme arkitekt missionshuset Betlehem til IM i samme by¹²⁶.

120. IMT 1923, p. 297.

121. Larsen 2001, p. 146ff.

122. »Luthersk Missionsforening« 1922, p. 30ff.

123. Nedergaard, Roskilde stift, p. 222.

124. Nedergaard, Ribe stift, p. 658. 669.

125. Nedergaard, Ribe stift, p. 394ff.

126. LM Hillerød 100 år, Hillerød 1989, p. 13.

LM kom altså ofte først med deres missionshuse, og det kunne lokalt være en del af forklaringen på bygningen af et IM-missionshus. Sagen var den, at eksistensen af et lavkirkeligt missionshus under LM føltes som en konkurrence for mere kirkelige kredse og for præsten, således at behovet for et missionshus i nærmere tilknytning til kirken og præsten voksede. Det ville formodentligt også være lettere at skaffe bred opbakning til et »kirkeligt« missionshus, når der var en »ukirkelig« konkurrent at spille op imod. I den nye by Videbæk i Vestjylland byggedes der forsamlingshus i 1891, et LM-missionshus i 1906, en kirke i 1914 – og da pastor Kai Jensen (siden Århus-biskop) som ny præst i sognet savnede et hus til kirkeligt arbejde, gik han fra dør til dør hos alle de Videbæk-folk, der ikke allerede støttede henholdsvis forsamlingshuset eller LM-missionshuset, og efter denne besøgsrunde var der penge nok til at få opført IM's missionshus (1925)¹²⁷.

Der var dog også steder, hvor samarbejdet mellem IM og LM lokalt gik bedre. Nogle steder var der i perioder et praktisk samarbejde mellem de lokale IM- og LM-folk om et fælles hus. Det gjaldt i Henne, Gårde, Sædding og Hanning i Vestjylland¹²⁸ og i Agerskov, Toftlund, Arnum og Sottrup i Sønderjylland¹²⁹. I Hornbæk i Nordsjælland havde lokale IM-venner og LM ligefrem fælles arbejde¹³⁰ – alt sammen selvom IM som landsbevægelse helt op til nyere tid har frarådet samarbejde med den anden forening¹³¹.

8) Missionshuset som værn om en kirkelig-pietistisk linje i folkekirken

Konkurrenceforholdet i forholdet til lavkirkelige missionshuse, frikirkelige missionshuse og frikirker var altså en vigtig del af mange missionshuses forhistorie. Konkurrencen blev dog begrænset af, at IM blev en større og mere landsdækkende forening end LM, DMF og de andre frikirker. Frikirkerne fandtes mest i byerne og LM kun i få af landets regioner. Derimod var der et andet konkurrenceforhold, der var vigtigt i talrige landsogne: Konkurrencen mellem missionshuset og forsam-

127. Nedergaard, Ribe stift, p. 603f – og mundtlige oplysninger til artiklens forfatter fra biskop Kai Jensens enke.

128. På Ordets grund, Luthersk Missionsforening 1868-1968, Thorngreen 1968, p. 70.

129. Nedergaard, Ribe stift, p. 993f. 1025. Om Sottrup missionshus, se C. & F. Brodersen: Zion, (pjece 1945), p. 10.

130. Nedergaard, Københavns stift, p. 424.

131. Larsen 1986, p. 241ff.

lingshuset. Såvel IM som grundtvigianismen havde deres styrkepunkt i landsognene, og i mange danske landsbyer kom der til at ligge både et forsamlingshus og et missionshus.

a) Konkurrencen fra de grundtvigske forsamlingshuse

Hvor IM's signaler overfor LM og frikirkerne generelt var meget negative, forholdt det sig anderledes med den grundtvigske bevægelse. Af forskellige grunde arbejdede man ikke meget sammen lokalt efter 1870, og Vilhelm Beck var kritisk mod dele af den grundtvigske tankeverden. På den anden side anerkendte Beck grundtvigianerne som kristne brødre, regnede dem for en del af den levende menighed i Danmark – og forskellige tilløb til fornyet samarbejde blev taget¹³².

Med sådanne blandede signaler fra landsledelsen var det forståeligt, at der kunne blive store lokale forskelle i relationerne mellem IM's venner og de grundtvigske. Det forekom, at IM, LM og de grundtvigske i fællesskab ejede et hus – således i Vinderup ved Struer¹³³ og i Sædding ved Skjern¹³⁴. Der var steder, hvor IM benyttede forsamlingshuset til sine møder: I Gadbjerg ved Vejle brugte lokale IM-venner forsamlingshuset til sine møder¹³⁵. I FASTER ved Skjern fandtes et forsamlingshus, der blev mest brugt af lokale IM-venner og LM¹³⁶. Også i Henne på vestkysten var der gode relationer mellem de grundtvigske, lokale IM-venner og LM¹³⁷. Der var andre steder, hvor de to huse supplerede hinanden i fordragelighed, idet de havde hver sit formål: I Herslev ved Fredericia fik man i 1890 både et missionshus og et forsamlingshus og alle i sognet støttede opførelse af begge huse¹³⁸. Den fremgangsmåde lå på linje med IM's landsbestyrelse opfattelse: Et missionshus kunne ikke bruges til gymnastik og foredrag, mens der intet var i vejen for at der kunne holdes IM-møder i et forsamlingshus¹³⁹.

Henning R. Lauridsen har foretaget en grundig undersøgelse af disse

132. Larsen 2001, p. 65ff. 137ff. 247ff.

133. Nedergaard, Viborg stift, p. 556f, om det fælles menighedshus fra 1894 – erstattet af nyt i 1952 – der kun må benyttes til »gudelige møder«.

134. Nedergaard, Ribe stift, p. 636.

135. Nedergaard, Ribe stift, 543.

136. Nedergaard, Ribe stift, p. 643.

137. Nedergaard, Ribe stift, p. 453.

138. Thyssen 1977, p. 955f.

139. IM's protokol for juli 1883: »Et Missionshus i Fjenstrup ved Sorø var tilbudt den indre Mission som Ejendom paa Vilkaar at det maatte bruges til Afholdelse af oplysende Foredrag og Gymnastik. Missionen kan ikke modtage dette Tilbud, men siger Tak for Tilbudet om at maatte benytte Huset«.

forhold for en større egn af landet: I de 42 sogne i de tre herreder på Struer/Lemvig-egnen har han undersøgt liv og aktiviteter i de to store folkekirkelige retninger, og redegjort for, hvordan de førte til to helt forskellige og ofte afsondrede kulturkredse. Kun sjældent stod begge bevægelser stærkt i samme sogn, og kun i tre sogne var der tale om at de stod skarpt overfor hinanden¹⁴⁰.

Også andre steder i landet var forholdet mellem forsamlingshus og missionshus vanskeligt. I Skrydstrup i Sønderjylland var IM's folk med til at opføre et forsamlingshus, dog kun fordi man ikke magtede at opføre et missionshus¹⁴¹. I Idom ved Holstebro kom man ikke i hinandens huse¹⁴². I Farup ved Ribe tales der om hård strid mellem missionshus og forsamlingshus¹⁴³.

I sin roman *De Ny Tider* beskriver Hans Kirk opførelsen af henholdsvis missionshus og forsamlingshus i Alslev: Den lille flok IM-folk får opført et missionshus til deres bibelmøder, med overraskende økonomisk støtte fra en storbandende arbejdsgiver, en snu købmand og en forstyrret sagførerinde – og da dette hus først var bygget, kom der som en reaktion også snart et forsamlingshus i sognet. Bag fiktionen ligger der en forståelse af det lokale skel, som kunne føre til to parallelle huse med vidt forskelligt formål.

Der er også historisk belæg for, at det ene hus trak det andet med sig: I Filskov ved Grindsted havde man næsten opgivet at bygge missionshus, men da nogle fik planer om at bygge forsamlingshus, ville IM-folkene ikke være med til det, og så fik man alligevel samlet penge nok til at bygge et missionshus samtidigt. Tilsvarende i Vonge ved Vejle¹⁴⁴. Modsat kunne det være med til at sætte skub i et forsamlingshusbyggeri, at IM fik foden på egen matrikel – således i Vejlbjby ved Århus og Børkop ved Vejle¹⁴⁵.

140. Lauridsen 1986, p. 140.

141. Nedergaard, Ribe stift, p. 983.

142. Nedergaard, Ribe stift, p. 712.

143. Nedergaard, Ribe stift, p. 108. Om hårde ord mod forsamlingshuse i al almindelighed, se IMT 1909, p. 189f. IMT 1924, p. 590.

144. Om Filskov: IMT 1909, p. 765f. Nedergaard, Ribe stift, p. 525. Om Vonge: Nedergaard, Ribe stift, p. 501ff.

145. Om Vejlbjby: Dansk Kirkeliv 1937, p. 21ff. Om Børkop: Thyssen 1977ff, p. 986: »De grundtvigske synes at have fået et vældigt skub, da de så KFUM-huset rejse sig i Børkop 1924. De startede samme år en kampagne for opførelse af et nyt forsamlingshus ...«.

I Nedergaards præste- og sognehistorie efterlader de lejlighedsvis angivelser af opførelsesårene for de enkelte sognes forsamlingshuse og missionshuse det indtryk, at de lokale missions- og forsamlingshuse ofte er opført med forbløffende kort mellemrum:

Tabel 3: Opførelsesår for udvalgte missionshuse og forsamlingshuse.

sognets navn	Missionshuset opførtes	forsamlingshuset opførtes
Tornemark ¹⁴⁶	1907	1906
Nees ¹⁴⁷	1905	1904
Everdrup ¹⁴⁸	1892	1893
Niløse ¹⁴⁹	1883	1884
Kundby ¹⁵⁰	1888	1890
Vetterslev ¹⁵¹	1897	1896
Nørre Felding ¹⁵²	1908	1907
Seest ¹⁵³	1904	1905
Staby ¹⁵⁴	1902	1906
Lind ¹⁵⁵	1898	1898
Ørre ¹⁵⁶	1889	1889

Disse tilfældigt valgte eksempler fra hele landet viser, at der ikke er noget mønster for, hvilket hus, der kom først. Det er heller ikke muligt alene ud fra årstallene at slutte noget om baggrunden for deres opførelse: Skyldtes det indbyrdes kappestrid mellem de to kirkelige retninger – eller var der i al fordragelighed blot et ønske om to huse med hver deres særpræg? Endelig kræver det også yderligere undersøgelser at afklare, hvorvidt det var et typisk mønster, at disse huse var opført så kort tid efter hinanden.

146. Nedergaard, Roskilde stift, 535.

147. Nedergaard, Viborg stift, p. 715.

148. Nedergaard, Roskilde stift, p. 705.

149. Nedergaard, Roskilde stift, p. 174.

150. Nedergaard, Roskilde stift, p. 264.

151. Nedergaard, Roskilde stift, p. 364.

152. Nedergaard, Ribe stift, 715.

153. Nedergaard, Roskilde stift, p. 245.

154. Nedergaard, Ribe stift, p. 695.

155. Nedergaard, Viborg stift, p. 783.

156. Nedergaard, Viborg stift, p. 817.

Henning R. Lauridsens nævnte undersøgelse viser forholdene i en egn af landet, hvor IM stod forholdsvis stærkt og hvor også grundtvigianerne havde nogle højborg. Af de 42 nordvestjyske sogne havde 12 hverken forsamlingshus eller missionshus i den undersøgte periode; 4 sogne havde kun forsamlingshus; 12 sogne havde kun missionshus, mens 14 sogne havde begge typer huse. I disse 14 sogne var der 6 eksempler på at forsamlingshuset kom først, 7 eksempler på det modsatte, mens årstal mangler for eet sogn. I 2 sogne kom missionshuset 1-2 år efter forsamlingshuset; i 2 sogne kom forsamlingshuset 1-2 år efter missionshuset, mens det i 9 sogne varede mange år før det andet hus blev opført¹⁵⁷. Noget typisk mønster kan der altså ikke tales om; dertil var forholdene for forskellige fra sogn til sogn, selv på den samme egn af landet.

Een af grundene til at der i så mange små landsogne blev brugt kræfter og penge på at opføre såvel missionshuse som forsamlingshuse – i stedet for at samarbejde om et fælles hus – hang bl.a. sammen med forskellige syn på brugen af disse huse. Allerede Vilhelm Beck skal ved indvielsen af et missionshus have sagt at det ikke skulle være noget »badutspringerhus«¹⁵⁸. Hans efterfølger, garnisonspræsten (!) Frederik Zeuthen, afviste i starten af 1. verdenskrig, at Kristeligt Fredsforbund måtte bruge missionshusene og de måtte heller ikke bruges til debat med socialister¹⁵⁹. Derimod ville han ikke være med til at afvise huses brug til udsalg med kaffe og hyggeligt samvær¹⁶⁰.

I grundstensdokumentet fra Grindsted missionshus skrev den lokale sognepræst: »Fredag d. 29de Mai 1891 Nedlagdes i den treenige Guds Navn Grundstenen til denne Bygning, bestemt til et Bedehus for den Menighed, der i Aand og Sandhed vil bygge på Troens og Daabens grund. Til dette Hus gav størstedelen af Grindsted Sogns Beboere deres frivillige Bidrag. Herren lægge saa sin Velsignelse til. Amen.«¹⁶¹. De, der holdt stringent fast ved en sådan forståelse af tanken med et missionshus, kunne formodentlig godt blive utilfredse med en for alsidig brug af huset: Havde Jesus måske ikke ved rensningen af templet talt imod dem, der gjorde hans fars »bedehus« til en »røverkule«?

Der var da også kræfter i IM, der bevidst ønskede at mødes i huse,

157. Lauridsen 1986, p. 11.127.159. I en række tilfælde må Lauridsens angivelser af missionshusenes årstal korrigeres, men det betyder ikke noget for konklusionen her.

158. Nedergaard, Roskilde stift, p. 266f. Lauridsen 1986, p. 211 (note 146).

159. IMT 1910, p. 14 IMT 1915, p. 67.

160. IMT 1913, p. 202.

161. Jensen 1991, p. 3.

der ikke brugtes til andet end kirkelige formål. Den lokale sognekonge i Flynder ved Lemvig hørte til IM, var møller og værtshusholder og byggede for egen regning et missionshus ved stationen. Da hans hotel-sal var for lille til politiske møder, flyttede han dem over i missionshuset, men det fandt den lokale IM-præst og IM-samfund ikke var nogen god ide¹⁶².

Der var jævnlige indlæg i IMT mod en verdslig og alsidig brug af missionshusene, ganske særligt i den periode, hvor Carl Moe var formand for IM (1915-1927). På Moes index over forbudte aktiviteter i missionshusene fandt man i 1915 følgende: Sektereres taler, afholdelse af mejerimøder, foredrag af verdslige afholdsfolk, begravelser¹⁶³. I 1920 var hans liste suppleret med følgende: En saakaldt »grundtvigsk Forkyndelse«, Sekterere og Sværmeraander, opholdssted for wienerbørn, Lazaret for spansk syge, skolestuer, arbejdshjem for tørvegravere, kirkepolitiske forhandlingsmøder med radikale politikere som indledere, dans og legestue ved juletid, tobaksrygning¹⁶⁴. Begravelsessamvær i missionshusene kunne han kun på særlige betingelser tillade i missionshusene¹⁶⁵. Da han i 1923 fandt ud af, at man i IM-højborgen i Hammerum ved Herning havde indrettet en gymnastiksal i missionshuset Silo, fik midtjyderne følgende ord med af Carl Moe: »Jeg kan ikke nægte, at det ved at læse om denne Gymnastiksal i Forbindelse med Missionshuset gav et Stik i mit Hjerte ved Tanken paa de grundtvigske Forsamlingshuse. Et Hus, der er sammenbygget med en Gymnastiksal, kan nu ikke med rette kaldes et Missionshus, ...«¹⁶⁶.

Den sidste udtalelse vidner indirekte om IM's decentrale organisationsform, for landsformanden vidste tilsyneladende ikke, at det også andetsteds forekom, at et missionshus brugtes som gymnastiksal¹⁶⁷. Desuden kom den gamle pietistiske formand på en bagvendt måde til at afsløre lidt af spændvidden i datidens IM-bevægelse, for han havde jo næppe fået ideen til at advare mod at bruge missionshusene til alle disse formål, hvis ikke det faktisk forekom.

Et særligt spørgsmål var problematikken omkring tobaksrygning. Om dette skulle tillades i missionshusene afhang af, om man nærmest tænkte på missionshuset som et indviet hus med kirkepræg (i danske

162. Lauridsen 1986, p. 160.

163. IMT 1915, p. 616 IMT 1924, p. 7.

164. IMT 1920, p. 603f.

165. IMT 1916, p. 55f.

166. IMT 1923, p. 617. Se også IMT 1924, p. 31. 44ff. 89f.

167. Lauridsen 1986, p. 160f (Nr. Nisum ved Lemvig).

kirker røg man ikke) – eller om det mere skulle opfattes som et hjem eller forsamlingslokale (i danske hjem og forsamlingslokaler røg man dengang!)¹⁶⁸.

Socialt hjælpearbejde var Moe altså også modstander af i missionshusene, selvom der i hvert fald tidligere havde været et udbredt tradition for at bruge husene til kristeligt-socialt arbejde¹⁶⁹. Muligvis var Moes holdninger udtryk for hans generations frygt for at IM's arbejde skulle glide ud i social retning (gerningsmission) på bekostning af det kristelige (ordmission). Det kunne også være et udtryk for IM's klassiske frygt for de bredkirkelige menighedshuse.

b) Konkurrencen fra bredkirkelige menighedshuse

Betegnelsen »menighedshus« kan i dag dække over flere forskellige ting. Nogle steder er det navnet på IM's missionshus; andre steder bruges det om bygninger i tilknytning til kirke og menighedsråd. Nogle steder opstod der imidlertid i slutningen af 1800-tallet nogle selvstændige menighedshuse som direkte alternativer til IM's missionshuse, og disse »bredkirkelige« menighedshuse gav anledning til modstand og debat i IM¹⁷⁰. I byer som Horsens, Grenaa, Viborg og Aalborg oprettedes der sådanne menighedshuse på bred og lokal kirkelig basis¹⁷¹. Det var ofte i Stefansforeningens og Københavns Indre Missions ånd og arbejdsform, at disse huse virkede, og derfor fik de et mere diakonalt sigte. I de nævnte byer oprettede IM's venner enten missionshuse ved siden af menighedshusene (Grenå og Aalborg), eller overtog disse på et senere tidspunkt (Horsens og Viborg).

Bag IM's modstand mod disse menighedshuse lå frykten for at »skellet« mellem troende og vantro skulle blive fordunklet, hvis man indgik i et bredt folkekirkeligt samarbejde. Derfor ville man helst have sit eget missionshus. Dermed kunne man holde en klar profil i det udadvendte arbejde, og selv blive bevaret for at blive smittet af verden.

Et missionshus kunne også lettere være et fast tilholdssted for IM's

168. IMT 1905, p. 111 Larsen 1986, p. 69f.

169. Således i Odense, IMT 1882, p. 131 IMT 1883, p. 433. I Kolding missionshus skulle der være gæstehjem og svendehjem, IMT 1883, p. 241.625. I Slagelse (hvor missionshuset typisk nok hed Philadelphia) skulle der også udøves diakoni. IMT 1886, p. 105ff. I Assens missionshus skulle der være bespisning af fattige børn, IMT 1893, p. 672.

170. Larsen 2001, p. 212ff.

171. Om Horsens: Nedergaard, Århus stift, p. 326. Om Grenå: F. Broksø: Grenaa Missionshus 100 Aar, Grenaa 1989, p. 7f. Nedergaard, Århus stift, p. 286f. Om Viborg: Olsen 1969, p. 28ff. Om Aalborg: Nedergaard, Aalborg stift, p. 91f.

venner, hvis et præsteskitte ændrede de kirkelige forhold i sognet. Således tænkte man i Ørslev ved Slagelse, da Vilhelm Beck blev ældre¹⁷², og da den kendte IM-præst Asschenfeldt-Hansen forlod embedet i Halsted på Lolland, kunne IM's venner ikke mere være sikre på at kunne bruge præstegården til møder, og derfor opførtes Lollands første missionshus til brug for det arbejde, der var kommet igang i hans tid¹⁷³. En tilsvarende frygt for at man ikke i længden kunne være sikker på hjemstedsret i bredkirkelige menighedshuse har sikkert været een af grunde-
ne til at IM-folk har ønsket at få egne missionshuse.

Billedet af missionshusenes baggrund er altså meget komplekst. Der kunne være meget forskellige grunde til at de enkelte missionshuse blev opførte: Nogle steder konkurrence fra frikirker og andre bevægelser; nogle gange for at sikre sig et fast hjemsted og værne sig overfor andre folkekirkelige retninger; nogle gange for at være et dynamisk kraftcenter for folkekirken i et hedeopdykningsområde, en ny by eller en ny bydel. Kun studier i den lokale kirkehistorie kan vise baggrunden for det enkelte missionshus. Bygningsvinkelen, som er anvendt i denne artikel, når kun omkring et aspekt ved IM's arbejde, men den er nyttig på grund af det eksisterende kildemateriale karakter. Netop eksistensen af et hus kaster skriftlige kilder af sig, og det er vigtigt for udforskningen af en ikke meget skrivende kirkelig bevægelses historie. Artiklen har da også understreget, at der selv i et lille land var ganske forskellige kirkelige forhold. Forhåbentlig vil der i de kommende år blive gennemført grundige lokal-kirkehistoriske studier, således at vi får et mere præcist og reelt billede af de kirkelige forhold i Danmark i den vigtige tidsperiode, hvor det frie initiativ blomstrede.

Summary:

The Mission Houses of Denmark

Around 1900 in many parishes in Denmark a Mission House became the centre of a great part of church-related activities like Sunday Schools, Bible Studies, Prayer Meetings and Foreign Missions. In this article the number of the Mission Houses is investigated for the first

172. Vilhelm Beck skrev om baggrunden for at folk i hans eget sogn i Ørslev havde bygget missionshus: »Maaske ogsaa Tanken om at jeg bliver gammel, og hvordan det vil komme til at se ud i Ørslev, naar jeg ikke er her mere, har fremskyndet dette Ønskes Iværksættelse ...«, IMT 1887, p. 552f.

173. IMT 1923, p. 20. Se til spørgsmålet Lauridsen 1986, p. 162.

time and it is shown to whom they belonged and in which regions of Denmark the Mission Houses were most common.

The Mission Houses were built and run by people related to five different Missionary Associations, none of which had any formal connections to the Danish Folk Church. The great majority of the Missions Houses, though, belonged to the Inner Mission Society which was dominated by Folk Church pastors and had strong links to the Folk Church.

The relationship to the Swedish »Mission Houses«, the Norwegian »Prayer Houses« and the British »Chapels« and »Missions Halls« is discussed and the habit of giving the Mission Houses biblical names is seen on an international background, too.

The initiative to build the Mission Houses of the Inner Mission Society differed from parish to parish. Some times a Mission House was built on a completely local or even private initiative. Other houses were built with support from a larger area. In some cases even the Inner Mission Society itself gave financial support in order to have a house built for missionary work in a strategic important city.

There were three main reasons to build a Mission House: 1) A desire to spread the Gospel more effectively to people in the local area by Sunday Schools and evangelistic meetings and by having a place for strengthening the fellowship among the believers. In the rapidly growing population of Denmark in the late 19th and early 20th Centuries, a Mission House was often built in a suburb or in a newly cultivated heather district without any Folk Church. In this way the Mission Houses were preparing the way for the Folk church to people in these areas.

2) Often a Inner Mission House was built in order to stop the influence of the Free Churches, mostly Non-Lutheran, that were growing in Denmark in these years.

3) Often a Mission House was built in order to secure the biblical and pietistic profile of the old Danish revivals against the more national and cultural influence from the Grundtvigian branch of the revival. Even within the Folk Church there was a lot of competition: In many Danish parishes a Mission House was erected shortly before or after the building of the Assembly House of the Grundtvigians.

Litteraturliste:

- Andersen, J.: Hwa wa de for no'en, Dronninglund Missionshus og sogn gennem 100 år. Dronninglund 2001
- Eriksen, S.: Stationsbyens samfund – folk og foreninger i Grindsted 1880-1940, Grindsted 1996

- Jensen, M.: Missionshusene i Grindsted sogn, i: Egnsbogen Grindsted/ Billund/Give, 1991
- Jespersen, K. J. V.: Det halve Jerusalem, Tommerup 1989
- Larsen, K.: Indre Mission i ny tid, Fredericia 1986
- Larsen, K.E.: Vilhelm Beck – missionspræsten, Fredericia 2001
- Lauridsen, H.R.: Folk i bevægelse, folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland, Struer 1986
- »Luthersk Missionsforening 1868-1918«, Rønne 1922
- Nedergaard, P.: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie, I-IX, Kbh. 1949ff
- Olesen, E.: Børn og unge i dansk kirkeliv, Kbh 1958
- Olesen, E.: De Frigjorte og trællefolket, Frederiksberg 1996
- Olsen, H.E.: Indre Mission i Viborg gennem 100 år, Viborg 1969
- Pedersen, V.: Indre Mission på Mors, Struer 1937
- Rasmussen, H. (red.): En dansk vækkelsesbevægelse. Det Danske Missionsforbund 1888-1963, Kbh. 1963
- Roswall, S. (red.): LM Hillerød 100 år, Hillerød 1989
- Schou, A.-L.: Ydre og Indre Mission i Vendsyssel 1870-1920, Kbh. 1987
- Thorngreen, F. (red.): På Ordets grund – Luthersk Missionsforening 1868-1968, Hillerød 1968
- Thyssen, A.P. (udg.): Dansk præste- og sognehistorie, Haderslev stift, Århus 1977ff